

Harold Steinacker történetfelfogása és recepciója a magyar történetírásban* (II. rész)

(*Steinacker történeti nézetei 1918 és 1945 között*) A szóban forgó korszakra nézve jól ismert Steinacker politikai szereplése, náciizmushoz való viszonya, továbbá a Südostforschungban kifejtett tevékenysége, az alábbiakban ezekre a témákra röviden, a kontextualizálás végett térek ki. A történész politikai szerepvállalása fokozatosan erősödött ebben az időszakban, emiatt 1938 és 1945 között szinte teljesen háttérbe szorult a tudományos tevékenysége.¹ Steinacker 1945-ig az Innsbrucki Egyetem² tanára volt, bár egy alkalommal majdnem Bécsbe került, ráadásul nem kisebb pozícióba, mint az IÖG vezetőségébe. Rendszeres előadója volt a német és nemzetközi történészkongresszusoknak, 1932-ben pedig az Osztrák Tudományos Akadémia levelező tagjává választották.³ Kapcsolati hálójáról elmondható, hogy Fritz Valjavec, Hans Hirsch, Ludwig Bittner és Theodor Mayer álltak hozzá közel,⁴ Alfons Dopsch „szellemisége” viszont kifejezetten taszította, jóllehet a neves településtörténésszel ketten képviselték Ausztriát a Nemzetközi Történészbizottságban.⁵

Politikai nézeteit tekintve meggyőződéses náci volt, ezért csak vonakodva lépett be a pozitív Habsburg-tradíciót létrehozni igyekvő, önálló Ausztriáért síkra szálló *Vaterländische Front*-ba.⁶ A náciizmusra egész családja rendkívüli szimpátiával tekintett, s valamilyen formában a Steinacker-család tagjai már az illegális mozgalomban is részt vettek. 1934-ben, majd 1938-ban Steinacker be is lépett az NSDAP-ba, 1938-ban a birodalmi pártnapokon Hitler vendége volt, 1939-ben pedig a „vezér” 50. születésnapján mondott beszédet.⁷ Történetpolitikai koncepciójában a kisméretű és nagyméretű út sajátos ötvözése, a gesamtdeutsch-felfogás játszott kiemelt szerepet, s az osztrák-német viszony ilyen szempontú újraértékelését még az irányzat osztrák vezéralakjánál, Srbiknél is hamarabb tűzte zászlajára (1919-ben).⁸ A Délkelet-Európával kapcsolatos kutatásokban aktívan részt vett, s részben a közös érdeklődés miatt Valjavecvel életre szóló barátságot kötött.⁹ Az alábbiakban bemutatott írásainál a fenti életrajzi kontextust érdemes szem előtt tartani. Először a gesamtdeutsch történelemértelmezésének alapjait, historiográfiai koncepcióját, majd a magyar történelemmel/történetírással kapcsolatos munkáit mutatom be.

Az államközpontú történetírás és a kisméretű, valamint a nagyméretű út bírálatát nagy terjedelemben fejtegette 1927-ben megjelent, *„Ausztria és a német történelem”* című írásában.¹⁰ Steinacker szerint Poroszország és Ausztria azért buktak el a történelemben és azért nem tudtak egy egész németiség hasznára váló egységet létrehozni, mert államközpontú, dinasztiahű utat követtek, amivel szemben a történetírásnak egységesen völkisch felfogást kell magáévá tennie. A népi felfogás összetevői: közös vér és talaj (ezek a természetes faktorok), nyelv (lelki közösséget képez) valamint a történelem (sorsközösség).¹¹ Steinacker felfogásában itt már egyértelműen a természeti, változatlan elemek kerültek előtérbe: *„De egy dolog biztos: az öröklött tulajdonságok [Erbmasse], amelyek változékonyságának bizonyos határai vannak, azt az anyatalajt jelentik, amelyből egy nép bizonyos megváltoztathatatlan tulajdonságai sarjadnak. Ezáltal a nyelv, költészet és művészet, a kedélyállapot és fantázia, a gondolkodásmód és az akarat fejlődése korlátolt játéktérben zajlik.”*¹² Steinacker szerint a kisméretű történetfelfogás még mindig

csábító koncepció (ez ellen tehát továbbra is fel kell lépni), a nagynémet elgondolásnak viszont soha nem volt igazán erős alapja.¹³ Az általa javasolt nemzetfogalom (hangsúlyozottan nem kultúrnemzet, hanem az annál „mélyebb” tartalmú organikus „néptest”) a kelet-európai népek számára is előnyös lenne, mert így nyilvánvalóvá válna, hogy a kevert népségű, nem egészséges néptesttel rendelkező nemzetek nem képesek egyedül megállni a lábukon: a jövőben a megerősödött német-osztrák egységállam „vigyázna” a térség népeire.¹⁴ Az itt kifejtett gondolatait fűzte tovább 1929-ben az Oslóban tartott nemzetközi történészkongresszuson, ahol „Nép, állam, haza” címmel tartott előadást a nemzeti identitás tényezőiről.¹⁵ Steinacker egy olyan, egységesítő alapeszme kidolgozását tartja fontosnak, amellyel megvalósulhat a nép, nemzet, állam egysége. A kortárs eszmék közül az alábbiak jöhetnek számításba szerinte: képviseleti demokrácia, hivatásrendi állam, osztálydiktatúra, kulturális önrendelkezés, föderalizmus. A jövő dönt arról, melyik lesz a legjobb, de az biztos, hogy a régi eszméket újak fogják lecserélni, mivel a történelem mindig mozog. Steinacker javaslata faji és szellemi tényezőkön nyugvó „egységállam” eszméje volt.¹⁶

Steinacker historiográfiai koncepcióját négy tanulmányán keresztül lehet leginkább szemléltetni. 1931-ben megjelent írása abból a kérdésfeltevésből indított, hogy a történelem valóban az élet tanítómestere-e?¹⁷ Az ókori történetíróknak a történelem csak eszköz volt morális és pragmatikus célok eléréséhez. Ezzel szemben a 19. században egy naiv előfeltevés lépett előtérbe (*Gustav Droysen, Wilhelm Humboldt* és *Ranke* a kritika célpontjai itt), amely szerint az objektív igazság megismerhető a történelemben.¹⁸ Csakhogy a különböző történészi viták (például a kisméret és nagynémet irányzat ellentéte) azt bizonyítják, hogy ilyen igazság nem létezik, nincs tehát értékmentes történetírás. Ehhez képest pozitív változást hozott szerinte *Wilhelm Dilthey, Wilhelm Windelband, Heinrich Rickert, Georg Simmel, Eduard Spranger*, azaz a szellemtörténet filozófiai munkássága. Az ő legfontosabb érdemük, hogy rámutattak: nincs előfeltevések nélküli történettudomány, bár erről a tézistől a történetírás nem akar tudomást venni.¹⁹ Adott tehát egy komoly krízis a jelenlegi történettudományban, amelyre Steinacker megoldást próbált kínálni tanulmányában. Szerinte egy nagy „érdekeszme” kell az ellentétek áthidalásához, ennek kidolgozása és vállalása pedig csak az akaraton múlik, mivel a történelem nemcsak szellem, de akarat és érdek is. A címben feltett kérdésre a válasza tehát az volt, hogy sokkal inkább az élet a történelem tanítómestere és ura. Arra van hát szerinte szükség, hogy a sok különböző, ellentétes történelmi szemléletben rend legyen és a történetírásban is egy „végső” egység jöjjön létre, amelynek alapja az organikus nép eszméje.²⁰ A gesamtdeutsch történetfelfogás értelméről írt tanulmányában ezen a gondolati úton haladt tovább.²¹ A történetírásnak Steinacker értelmezésében az étellel szervesen együtt kell haladnia, ugyanis a tudósok történelemről szóló vitáit nem a tudomány, hanem a nemzet akarata fogja eldönteni. A gesamtdeutsch történetfelfogás aktuális politikai célja, hogy minden idegen uralomtól megszabadítsa a németiséget, még az olyan személytelentől is, mint az idegen „finánciók”.²² A határokon kívüli németiségnek önrendelkezési jogot kell kivívni, az így elért népi egység pedig remélhetőleg végleges német életformává válik. Ennek az életformának az előkészítéséhez egységes történelemképet kell kidolgozni, hiszen a nemzeten belüli ellentéteket (pártharcok, vallási küzdelmek) így hatékonyan meg lehet szüntetni. A történésznek van bizonyos szerepe ezekben a folyamatokban, sőt még a jövőt is előre jelezheti és így profétává válhat: Steinacker is megpróbálkozott tehát a jóslással.²³ Szerinte 2000-ben Európában az organikus rendszert építő és a mechanikus demokráciát leváltó németek fogják uralni Közép-Európát és védeni a kisebb népeket,

a Szovjetunió és Jugoszlávia pedig szét fognak esni a népi elv diadala miatt.²⁴ A német történetfelfogásról és a német történettudomány céljáról írt tanulmányaiban (1937, 1940) sem tért el a korábban megfogalmazott kívánalmaktól, a változás legfeljebb annyi volt, hogy Hitler hatalomra jutása után Steinacker már egy konkrét személyhez/rendszerhez tudta kötni törekvései megvalósításával kapcsolatos reményeit.²⁵ A történet szemlélet alakítása szerinte nem tudósok, hanem a nemzet dolga: „... a népek belső sokszínűségük ellenére képesek végül egy egységes történetfelfogáshoz elérkezni. [...] egy ilyen felfogás [kialakítása] nem a történész, hanem maga a történelem feladata. Aligha lehet az értelem hideg útján **kiokoskodni** az egységes felfogás alapját képező, magasabb rendű értéket, [sokkal inkább] **út kell élni** és az **egész nép számára tartós élménnyé kell válnia**. A történetfelfogás tehát nem a professzorok, hanem magának a nemzetnek az ügye.”²⁶ A tanulmányok elutasítóak a historizmussal és a szellemtörténettel szemben: gesamtdeutsch mérce szerint az egyetemes összefüggéseket kereső Ranke sokkal inkább volt európai, mint német.²⁷ A fenti érvelési módból következik, hogy az osztrák történész által szorgalmazott történet szemlélet megvalósítását egy politikai rendszer által képzelte el. A demokráciát²⁸ elvetette (szerinte megosztja a nemzetet), ám a fasizmus sem lehet követendő példa, mert az ókori Róma örökségének megfelelően idegen, nem olasz etnikumú népeket is uralma alá hajt és be akar vonni a birodalomba. A náciizmus és Hitler valósíthatja meg tehát egyedül az új, egységes népi történeti tudat kidolgozását Steinacker megállapítása szerint. Az új, népi történettudomány néhány módszertani alapelemét is igyekezett rögzíteni. Az alkalmazott fajtudományok fontos szerepet kaptak a történésznél, hiszen a biológiai és szellemi tényezőket egyszerre kell vizsgálni a történelemben, ezzel együtt család-név-kutatásokat kell beindítani, hogy el lehessen dönteni, ki az idegen, és ki a német. A völkisch történetírás célja nem csupán helytörténeti munkák írása, hanem az egész német „néptest” feltérképezése kell, hogy legyen.²⁹

A magyar történelemmel Steinacker egyre inkább a Délkelet-Európával összefüggő kutatások keretén belül foglalkozott.³⁰ Jelentékeny tanulmánya ebből a szempontból az 1923-ban megjelent „*Ausztria-Magyarország és Kelet-Európa*”, amelyben a dualizmus idején kiérlelt koncepcióját bővítette ki és árnyalta, amennyiben a magyar történelmet egy tágabb, kelet-európai kontextusba helyezve értelmezte.³¹ Steinacker szerint a Monarchia bukását nemcsak Nyugat vagy Németország irányából kell nézni, hanem a kelet-európai népek történetével együtt érthető meg. Ez a történet viszont nemcsak a földrajzi vagy az állami kérdések vizsgálatával válhat világossá, hanem a „*vér és hús*” szempontjának beemelésével. Így kiderül Steinacker szerint, hogy a kelet-európai térség turáni, szláv népeiben (főleg a magyarokat, cseheket és lengyeleket érve alattuk) közös vonás, hogy csak a nemességük „*népi*”, a polgárságuk és a királyaik többnyire idegen származásúak voltak. Ez részben a keleti (ázsiai) hódító népek öröksége, akik „*rablóállamaikkal*” a kultúrára romboló hatással voltak és így csak nemesek által uralt, önállóan fennmaradni nem képes államalakulatokat tudtak létrehozni a térségben. A civilizációt Bécs és a nemetség jelentette ezen népek számára a cseh és magyar rendiséggel szemben, aminek hatása Steinacker szerint a saját korában is megfigyelhető, hiszen a gazdasági és kulturális életet kelet-európában továbbra is „*idegenek*” uralják.³² Az osztrák történész végkövetkeztetése szerint Kelet-Európa népei számára a függetlenség anarchiával és kulturális visszaesséssel járt/fog járni, ezért csak egy nagyhatalom keretén belül fejlődhetnek igazán: e „*feladat*” betöltésére vár Németország, amely sokat tanulhat az államközpontú szemlélete miatt bukásra ítélt Monarchia sorsából.³³ Az előrevetített német feladatról konkrétan és bővebben írt 1929-ben, amikor is az

orosz terjeszkedést jelölte meg Közép-Európa számára a legfőbb veszélyforrásként.³⁴ Az orosz törekvések elhárításának színtere (egyfajta civilizációs ütközőzóna) az általa Kelet-Európának, vagy „*Közel-Keletnek*” nevezett terület lesz, ezért különösen fontos tisztában lenni az itteni népek történelmével, kultúrájával. Steinacker itt megismételte a korábban is sokat hangoztatott nézetét az ázsiai örökség fontosságáról: a lengyel, cseh és magyar népben közös vonás, hogy egy szűk, katonáskodó réteg (a nemesség) uralkodik despotikus módon a többség felett, ezzel pedig folytonos instabilitásnak, belharcoknak ágyaz meg. Ebből következik, hogy életképes, önálló politikai államalakulatokat a népek nem képesek létrehozni.³⁵ A megoldás a térségre nézve az lenne, ha a „*sokaság anarchiáját*” az „*egység stabilitása*” váltaná fel, ebben az esetben a kelet-európai népek egy Németország által diktált szervezőelv mögött sorakoznának fel.³⁶ A keleti népek védelme volt Ausztria feladata is a történelem folyamán, a dinasztíának azonban 1866 óta nem maradt elég népi energiája erre a szerepre (németiségének gyengülése okán), a folytatást tehát egyedül a jövő osztrák-német egységállama valósíthatja meg.³⁷ Steinacker völkisch szemlélete ellenére nem értékelté teljes mértékben, minden periódusra nézve negatívan Ausztria és a Habsburgok történelmi szerepét. Szerinte például a Monarchia a katasztrófával egyenértékű kiegyezés előtt kifejezetten életképes gazdasági és katonai területi egységet alkotott, s – a magyar történetírás véleményével ellentétben – a kettős vámrendszer a magyar félnek is kedvező volt, hiszen biztos piacot jelentett agrártermékei számára.³⁸ Amennyiben tehát a Steinacker által ideálisnak tartott új rend létrejön a térségben, annak Ausztria úttörő példáját kell szem előtt tartania.³⁹ Az egyik legterjedelmesebb és magyar részről többek által kritizált írása ebben a témában 1934-ben jelent meg és Ausztria nemzetiségi problémájának történetét boncolgatta.⁴⁰ Steinacker elsősorban azt igyekezett bizonyítani, hogy a térség nemzetiségi problémái korántsem a modern nacionalizmus korának eredményei, hanem legalább a középkorig nyúltak vissza. A nemzetiségi problémákat a kultúrlejtő és az eltérő fejlettségi fokú kultúrkörök egymás mellett éléséből magyarázta, s érvelésében keveredtek a völkisch és a haladásközpontú történeti elemek. Steinacker története szerint Kelet-Európában állam és nép határai nem fedték egymást, a népek ebben a térségben nem képeztek egységes tömböket, szemben a magasabb kultúrfokot jelentő Nyugattal vagy a német Közép-Európával szemben. A kelet-európai államokban több különböző nép élt egymás mellett, így – ősi biológiai ösztönök működése következtében – folytonos volt köreikben az idegengyűlölet, a népi vetélkedés.⁴¹ Míg Nyugatról a németek csak eszméket és kulturális javakat importáltak, Keletre idegen népek betelepítésével terjedhetett el csak a kultúra, így a csehek, lengyelek és magyarok „*népteste*” egészségtelen, fejletlen maradt – polgárságuk, városaik német jellegűek voltak.⁴² Hangsúlyozta azonban az osztrák szerző, hogy mindez nem egy tudatos népi német kolonizáció eredménye volt, hiszen a magyar, cseh és lengyel uralkodói réteg maga szorgalmazta a német betelepítést, mert tisztában volt annak kulturális jelentőségével.⁴³ A Habsburgokat Steinacker nem ítélte el azért, mert nem követtek népi német politikát, sőt a történetiség elvére hivatkozva védte meg őket a „germanizálás” cseh és magyar történetírás részéről hangoztatott vádjától, mert szerinte a dinasztia egyáltalán nem ilyen politikát követett, de szerepük ezzel együtt is inkább pozitív. „*Az igazi tudomány ecsete nem fest ennyire fehéren vagy feketén. A népeket és dinasztákat a kor szemléletéből és a saját motivációik alapján ítéli meg. Ez nem a Habsburgok vagy akár az ellenreformáció apológiájának helye. Azonban három dolgot le kell szögezni: a Habsburgok a korszak szellemét tekintve más politikát nem folytathattak, a kivitelezéskor a jogszerűség talaján mozogtak és a rendekkel szemben a haladást, a hivatalnoki Monarchia megállíthatatlan koreszméjét képviselték.*”⁴⁴

A magyar történetírásról és volt vitapartnereiről Steinacker több alkalommal írt tanulmányt/recenziót, így például Apponyi Albert személyiségének vizsgálatával „próbálta ki” a fajtudományok érvényességét.⁴⁵ A rövid tanulmány egyben kiváló alkalom arra, hogy Steinackert a magyar szellemtörténet ellenében pozicionáljam, mivel itt az irányzat egyik fő hazai teoretikusával, Kornis Gyulával szállt vitába Apponyi értékelése körül. Kornis a bírált munkájában („*Apponyi világnézete*” – 1935) jellegzetes szellemtörténeti érvelésből indult ki, amennyiben egy összefüggő eszmerendszer (idealizmus, filozófiai és művészeti érzékenység) megtestesülését látta a politikusban. Steinacker egyrészt nem látta annyira összefüggőnek Apponyi gondolatvilágát, másrészt a gondolatiság/eszmeiség síkját nem tartotta fő magyarázóelvnek.⁴⁶ Az egyetlen egységes jellemvonása Apponyinak, hogy mindenáron szolgálni akarta nemzetét, s ezért konzervativizmusát feladva / háttérbe szorítva a dualizmus koráramlatához, a liberalizmushoz csatlakozott, különben ellentétbe került volna a magyar nép uralkodó szemléletével. Apponyi és a nemzet konfliktusa „örökléstudományilag” érthető meg igazán. A magyar politikus külseje „északi-dinári típusra” hasonlított, így valószínűleg nem lehetett igazi népi magyar. Eszmeileg meg kellett magát tagadnia ahhoz, hogy népével azonosnak mutakozzon: a biológiai tényezők determinálják tehát a politikai gondolkodást és határolják be az egyén cselekedeteit.⁴⁷ A Südostforschungban Steinacker nem volt egyedül a biológiai alapú történetiszemlélet támogatásával, ugyanis Valjavec elismerően mutatta be Apponyiról szóló írását.⁴⁸

A magyar történetíráshoz összességében Steinacker továbbra is ellentmondásosan viszonyult. Egyfelől elismerően írt a vezéralakok (Szekfű Gyula, Eckhart Ferenc, Mályusz Elemér, Domanovszky Sándor stb.) szakmai színvonaláról, történetpolitikai koncepcióikkal ugyanakkor vitába szállt, mert továbbra is túlságosan „nemzetinek”, a németiséggel szemben ellenségesnek és így végső soron elfogultnak tartotta szemléletüket. Ebből következik, hogy Steinacker a kultúrlejtő-elméletének keretébe illesztette a magyar történetírás értékelését is, hiszen a kritizált történetírók ezek szerint képtelenek a nemzeti toposzok határozott és erőteljes meghaladására. Azt is érdemes leszögezni azonban, hogy Steinacker a magyar történetírás módszertani eredményeiről (különösen Szekfű és Eckhart által képviselt jogtörténeti irányról), valamint „objektivitásának” mértékéről ebben az időszakban már az 1918 előtti korszakhoz képest sokkal elismerőbben írt. Az új magyar történettudósok elfogulatlanságra törekvő attitűdjét a vereség kijózanító élményével magyarázta és példaértékűnek nevezte.⁴⁹ Steinacker Szekfű Gyula lelkes, ám sok tekintetben kritikus olvasója volt. A *Három nemzedék* első, valamint az 1934-ben megjelent bővített kiadását gyakran hivatkozta, s magyar történelemről alkotott elbeszélésébe igyekezett Szekfű egyes állításait beépíteni, például Széchenyi konzervatívra stilizált alakját, a liberalizmus-kritikáját vagy a magyar nemesség nemzetiségi kérdésben elkövetett mulasztásait. Szekfű könyve arra jó példa Steinacker szerint, hogy a kisebb népek legelfogulatlanabb történészei is tartanak az új német nacionalizmustól, azaz a népi szemlélettől: „Hogy milyen súllyal nehezedik még ma is a germán vagy szláv veszély lidércnyomása a magyarokra, azt az új nacionalizmus mélységes félreértése mutatja, ami még az olyan előítélet-mentes, figyelemreméltó szellemi függetlenséggel bíró megfigyelőnél is előfordul, mint amilyen Szekfű.”⁵⁰ A Szekfű Gyula és szellemi köre által vallott Szent István-i állam teóriáját⁵¹ azért támadta, mert szerinte a középkori magyar nemzetiségi politika alapelvét (tolerancia, a származási/népi elv háttérbe szorítása és az állam-nemzet koncepciója) nem lehet aktualizálni, mert a népek azóta már öntudatra ébredtek és sokkal erősebb az elkülönülés közöttük. Ebből kifolyólag különösebb érdemként sem szabad Steinacker szerint elkönyvelni a magyarság részére a „toleráns” középkori

politikát, hiszen a népi öntudat előtti korban ez nem volt nehéz, ráadásul a középkori magyar történelem sem volt mentes a népi konfliktusoktól.⁵² A magyar történelem korai évszázadaira továbbra sem alkalmazta a Szekfüék által használt patrimonális királyság fogalmát, helyette – Váczy Péterrel szemben – például „*primitív nagykirályságról*” írt, valószínűleg az ázsiai jelleg kihangsúlyozása végett.⁵³

Steinacker 1918 és 1945 közötti munkásságában a természeti, változtathatatlan tényezők egyértelműen fölénybe kerültek a történetiség elvével szemben. A biológiai determinizmus ilyen mértékű alkalmazása általában nem volt jellemző még a völkisch szemléletet a két világháború között egyre inkább befogadó osztrák történészekre (Dopsch, Srbik) sem.⁵⁴ Bár társadalomtörténeti és szellemtörténeti kérdésfelvetései helyenként Steinackernek is voltak (az egyes korok szemléletének kibontására való törekvés, a rendiség problémájának felvetése), történetírását, a történelem értelméről és a történetírói feladatáról való gondolatait mégis egyértelműen ezen irányokkal szemben lehet meghatározni.⁵⁵ Völkisch és fajtörténeti koncepcióit, programját végül azonban nem kamatoztatta monográfiákban és nem tesztelte egy meghatározott forrásanyagon.

(*Magyar reflexiók 1918 és 1945 között*) Steinackernek ebből az időszakból a magyar történészek közül mindössze Domanovszky Sándorral és Eckhart Ferencsel való kapcsolatáról van tudomásom. A kapcsolat elsősorban folyóiratszámok és egyes művek, így például Steinacker írásainak adásvételéből állt, az egyes esetekben a bécsi *Állami Levéltárban* dolgozó Lothar Gross volt a közvetítő.⁵⁶

Történetfelfogásának recepciója elsősorban dualizmus kori Timon-kritikájára korlátozódott, ez a befogadás azonban igen problémás volt, elsősorban Steinacker nevének negatív konnotációja miatt. A Monarchia összeomlása után, a közjogi harcok aktualitásának végével Szekfü Gyula és Eckhart Ferenc már megértőbbek voltak az osztrák történész alkotmánytörténettel kapcsolatos érveivel szemben. A Szekfü Gyula által írt *A magyar állam életrajza* 1923-ban újabb kiadást élt meg. Ebben Szekfü nem módosított a Timon Ákost illető kritikáján és Szentkorona-tanról való felfogásán: a tant – Eckharthoz hasonlóan – Werbőczy Tripartitumához kötötte és a rendi korszaknak tulajdonította, de továbbra is a magyar államalkotás pozitív példájaként hivatkozott a tanban foglalt politikai elvre.⁵⁷ Változás figyelhetünk meg azonban, amennyiben az első és második kiadás Steinackerről és Timonról szóló, a két felet elavult vagy megalapozatlan nézetei miatt elítélő részeit összevetjük egymással. 1918-ban még szerepeltek az utóbbit Steinackerrel szemben legalább praktikus aspektusból védő sorok: „[...] *a magyar történetírásban [...] Timon könyve elszigetelt jelenség, aminek felismerése nem akadályozhat bennünket abban, hogy a szerzőnek munkarejét, egyes fejezeteinek tanulságos voltát és egész könyvének, mint segéd- és tankönyvnek használhatóságát el ne ismerjük.*”⁵⁸ Amikor a dualizmus vége után az osztrákokkal folytatott közjogi viták a Monarchiáról érvényüket veszítették, ám a történész részéről a jogtörténet modernizációjának kívánalma annál kevésbé, 1923-ban ezeket a sorokat Szekfü kihagyta a második kiadásból.⁵⁹ Az 1920-as években Eckhartnál is egyértelműen átbillent a mérleg: Steinacker 1907-es tanulmányát szerinte minden, alkotmánytörténet iránt érdeklődőnek „*érdemes megismerni*”.⁶⁰ 1927-ben tanulmányt közölt a magyar jogtörténet-írás feladatairól, s ebben Georg von Below német történész és Steinacker „*nyomán*” kritizálta a Timon-iskola felfogásának néhány elemét, jóllehet az írásban csak Belowra hivatkozott, az osztrák történészt nem említette.⁶¹ Az új politikai helyzet jelentőségéről nyíltan írt 1931-es, nagy vitát kiváltó programtanulmányában: „*Az Ausztriával való kapcsolat, ha a legszerencsétlenebb körülmények közt is, végleg megszakadt a Habsburg-monarchia*

összeomlásával. *Közjogi és politikai tekintetek ma már nem zavarhatják tiszta látásunkat a magyar alkotmányjog fejlődésében. [...] Ma már szigorúan tudományos alapon lehet tárgyalni azon kérdéseket, melyek tegnap még politikai küzdelmek középpontjában állottak és a nálunk tudományos kérdésekben is sokszor hangoztatott hazafiatlanság vádja nélkül beszélhetünk arról is, amiben egy-két évtized előtt kétségtelenül nem volt igazunk.*⁶² Eckhart számításai nem váltak valóra: országos botrány kerekedett szellem- és társadalomtörténeti tervezetéből, a Timon-iskolával szemben alkalmazott éles kifejezéseiből.⁶³ A vita egyik fontos pontja volt a Szentkorona-tan története és az a kérdés, hogy az abban foglalt alapelvek mennyire magyar és mennyire európai jelenségek voltak (Timon a tan minden fontos elemét sajátos magyar „terméknek” tartotta). A polémikák során Eckhart jobbnak látta továbbra sem említeni az erről 1907-ben és 1908-ban író Steinackert vagy Luschant, azaz az osztrák Timon-kritikákat: *„A Korona, mint az állami szuverenitás szimbólumának tanáról nem írtam, mert az már kiesett tanulmányom kerekéből. Csak utaltam arra, hogy ez is megtalálható a cseh és mint legújabb tudom, a lengyel alkotmány fejlődésében is, amint arra Timon Ákost bírálgatva, német, francia és angol tudósok figyelmeztettek.*”⁶⁴ Így sem került el azonban azt, hogy 1931-es tanulmányát egyszerű Steinacker-másolatnak állítsa be néhány vitapartnerre.⁶⁵ A Timon Ákos felfogásából kiinduló Nagy Miklós, az Országgyűlési Könyvtár igazgatója megpróbálta bizonyítani a szellemi rokonságot a két szerző között, ráadásul Steinackert elfogulatlanabbnak írta le, mint Eckhartot. Nagy szerint a bécsi szellemi környezet túlságosan rányomta bélyegét a magyar szellemtörténészek (Eckhart és Szekfü) történetiszemléletére, ezért az osztrák történészek hatása miatt igazságtalanul kritikusak a korábbi magyar történetírással szemben.⁶⁶ Eckhart a magyar alkotmánnyal szemben Steinackernél sokkal elfogultabb Nagy szerint: *„Mielőtt tovább mennénk, meg kell állapítanunk, hogy bár egyes kérdésekben (pl. az aranybulla megítélése, az angol-magyar párhuzam vagy a magyar-cseh-lengyel alkotmányfejlődés megegyezése) Eckhart Steinackeréhez hasonló álláspontot foglal el, viszont más vonatkozásokban teljesen eltér tőle. Így míg Eckhart nem lát a magyar alkotmányfejlődésben semmi sajátos magyar vonást, Steinacker azt mondja: »diese unsere Auffassung leugnet nicht die Eigenart der ungarischen Verfassungsentwicklung.«*”⁶⁷ Eckhart valószínűleg a későbbiekben még inkább megakarta szüntetni ezt a támadási felületet, mert 1933-as magyar történeti összefoglalójának irodalmi szemléjében már szinte semmit nem írt Steinackerről.⁶⁸ A Szentkorona-eszméről írt szellemtörténeti munkájának üzenetét nemcsak Timonnal, de Steinackerrel is érdemes szembeállítani. Az 1941-ben megjelent könyv célja az volt, hogy a dualizmus közjogi harcainál alkalmazott Szentkorona-tan helyére egy területi integritást jelképező Szentkorona-eszme tradícióját állítsa. A Szentkorona-eszme a könyv szerint egy olyan, folyamatosan változó gondolat volt, amely (jelképezze akár a királyt, akár az „égi” koronát vagy a területi egységet) a magyar államiság történeti kontinuitását, európaiságát biztosította az olyan korokban is, amikor még személyek felett álló államszemélyiség nem létezett. Így Eckhart Steinackerrel ellentétben a magyar alkotmány és állam – egyetemes elemei, például a keresztény hatások ellenére – önállóságát, a Szentkorona-eszme által megvalósított és a történelmi Magyarország területére kiterjedő folytonosságát hangsúlyozta, s ebben az eszmében nem volt helye az etnikai szempontoknak.⁶⁹ Eckhart szerint a Szentkorona-eszmének csak egy változata volt a Timon által abszolutizált és aktualizált, elsőként Werbőczynél megfigyelhető organikus koronatagság elmélete, amely bár történeti fejlődés eredménye volt, valójában teljesen marginális szerepet töltött be a magyar alkotmányfejlődésben. Az organikus koronatagság egy eszmei összeolvadás eredményeképp jött létre a Tripartitumban: az egyházi organikus szemlélet és a

koronát absztrakt államhatalomként elgondoló rendi teória egyvelegéről volt szó.⁷⁰ Steinacker 1963-ban írt bővebben erről a könyvről, amikor 1907-es tanulmányához egy részletes utószót közölt. Tanulmányom ezen részében annak érdekében bontom meg a kronológiai rendet és veszem előrébb az osztrák historikus szövegét, hogy Eckhart és Steinacker ellentétére rámutassak. Az osztrák történész szerint Eckhart feltétlen érdeme az, hogy Timon problémás forráskezelése, túlzásai és elfogultságai már nem, vagy alig jelentek meg a Szentkorona-eszme újraértelmezésénél.⁷¹ Ezzel együtt kritikával illette Eckhart azon tézisé, miszerint létezett egy önálló és egyedi magyar államfogalom, amely a folyamatos fejlődéssel kibontakozó koronaeszmeben testesült volna meg. Az is hibás fogalomhasználat volt Eckhart részéről, hogy a királyi hatalmat gyakran az államhatalommal azonosította. Ebben a vonatkozásban úgy látta, hogy a magyar jogtörténésznek nem sikerült meghaladnia elődjei szemléletét és végeredményben azonos mezőnyben maradt velük. Werbőczynél szerinte nem történt eszmei „összeolvadás”, az organikus államtan alapjait nem nála kell keresni.⁷² Steinacker szerint bármilyen koronaeszme történetét megírni alapvetően tévedés, mert a középkorban a korona fogalmának olyan sok jelentése szerepelt egyszerre egymás mellett, hogy egységes, következetes gondolat nem lehet felfedezni bennük.⁷³ Erdekes módon a Südostforschung történészei közül nem mindenki utasította el a magyar államiságot jelképező koronaeszme koncepcióját: az Eckhart könyvét pozitívan értékelő Fritz Valjavec szerint a középkortól fejlődő Szentkorona-eszme jó példa arra, hogy Délkelet-Európa népei önálló, eredeti politikai és kulturális teljesítmény létrehozására is képesek.⁷⁴

A recepcióban Szeckfü Gyula neve mindenképpen kiemelkedik. Nemcsak az osztrák történész olvasta Szeckfüt, hanem fordítva is volt érdeklődés. Nemcsak Eckhartot, hanem Szeckfüt is vádolták azzal, hogy Steinacker nézeteit követi. Marczali Henrik a két világháború között az újabb magyar történetírást bírálva kifejtette, hogy Szeckfü Steinackertól vette át a keresztény-germán kultúrközösségbe illeszkedő magyarság teóriáját,⁷⁵ holott az osztrák történész szerint a magyarság turáni/török/turkutatár származása miatt tért el gyökeresen a német kultúrától és Közép-Európától.⁷⁶

Szeckfü Steinacker völksich történet szemléletével szállt ekkor leginkább vitába, de az osztrák historikus személyét (mint sikertelenül asszimilált magyarországi németet) is elhelyezte és értékelte nemzeti történeteiben. Először tehát a Steinacker személyéről írt gondolatait idézem, majd kitérek a kettőjük történetértelmezésének különbségeire. A Három nemzedékben (1920) Szeckfü a dualizmust fenyegető irreális politikai szemléletű irányok között tartotta számon a nagyosztrák iskola, köztük Tezner és Turba – és így természetesen Steinacker – fellépését, valamint Ferenc Ferdinánd föderalista terveit. Hibájuk szerinte, hogy az osztrák közvéleményt is a dualizmus ellen heccelték, így a reális berendezkedést jelentő dualizmus ellenzékének adtak Ausztriában táptalajt.⁷⁷ A közjogi harcokon kívül a magyarországi németek történetén belül is értelmezte Szeckfü a Steinacker-család történetét, egyértelmű aktuális üzenettel kiegészítve az elemzést. *Schittenhelm Ede* című írása a magyarországi németek disszimilációját szorgalmazó völksich program ellenében keletkezett és az egyes nemzetiségeket egyesítő államnemzet teóriáját hirdette: az 1849-ben elesett honvédtüzér esete a magyar-német egymásrataltságot szimbóluma volt Szeckfü számára. A magyar történész a politikai nemzetet és a hungarus-tudatot tartotta értékes történeti tradíciónak, míg a disszimilációra szerinte kevés történeti példát lehet találni. Szeckfü szerint a disszimiláns Steinacker-család mindössze egy ilyen elszigetelt jelenség a magyarországi németek esetében: „*Hazai kisebbségeinknek ez a történeti együttérzése az államnemzettel évszázados valóság volt, mely hatalmas egységbe foglalta a Kárpátok alján lakó népeket, bármennyire tagadják is ezt*

utólag azoknak mai leszármazói. A »disszimilálás« folyamata a 18. század végén kezdődik a felvilágosodás és a herderi ideák hatása alatt, de egyelőre csak a legmagasabb műveltségű nem-magyarokat, inkább csak néhány íróat ragad magával a 20. század elején sem volt mélyebb hatása olyan »disszimilált« egyéniségeknek, aminő volt Müller-Gutenbrunn vagy Steinacker.⁷⁸ Harold Steinacker ismerte a Három nemzedéket,⁷⁹ a Schittenhelm Ede című cikkekre viszont 1959-ben hívta fel a figyelmét Mályusz Elemér. Steinacker úgy hitte, hogy az általa „német vérű magyar”-nak nevezett Schittenhelm⁸⁰ volt a Kossuth-nóta szövegének szerzője, s erről a kérdéstről szóló levélváltásuk.⁸¹

Továbbra is fontos vitapont a magyar történelem első évszázadainak megítélése Steinacker és a magyar történészek egy része⁸² között. Ezáltal nemcsak a patrimoniális királyság inkább gazdaság- és társadalomtörténeti (és nem etnikai) jelentéstartalma, hanem a magyarság „török származásának” értelmezése a figyelemre méltó ebben a tekintetben, amire Szekfünek a „Faji kérdés és a magyarság” című tanulmánya jó példa. Szekfü szerint a letelepülő magyarság „török jellege”, Szent István „török származása” jelentéktelenebb történelemmagyarázó erő, mint a kereszténységhez való tartozás.⁸³ Az első Árpádok idején gyorsan megindult Szekfü szerint a „faji bomlás”, azaz a magyarság etnikai keveredése. A középkori magyar társadalom jogi/szellemi/társadalmi kapcsolatai (királyhűség, feudalizmus, rendiség) a döntőek, ezek pedig a vérségtől független tényezők.⁸⁴ Mellékesen megjegyzendő, hogy a Habsburgok szerepét Steinackertől eltérően negatívnak látta abból a szempontból, hogy szerinte tudatos „nemzetrontó” politikát folytattak, amikor a 18. században szorgalmazták a magyarországi német betelepítéseket.⁸⁵ Az 1942-ben megjelent *Állam és nemzet* több szempontból párhuzamba állítható Eckhart Ferenc felfogásával, különösen, ami a völkisch történetírás és a Timon-iskola egyforma elutasítását jelenti. A kötetben tudományos igényű tanulmányok és publicisztikai írások is szerepelnek. A *szentistváni állam*⁸⁶ című tanulmányának nem pusztán a náciizmussal, hanem Timonnal szemben is volt mondanivalója, mivel Szekfü ebben hasonló érveket sorakoztatott fel a magyar alkotmányfejlődéssel kapcsolatban, mint Eckhart.⁸⁷ A Steinackerrel folytatott látens vita szempontjából a már említett Szent István-i gondolat lényeges. Modern formájában ez azt jelentette Szekfü számára, hogy nem lehet államhatárokat egyedül a nemzetiségi elv szerint meghúzni, s a politikai, államközpontú nemzetfelfogás a jelenben követendő, mivel Szent István példája nyomán elősegítene a Magyarországon élő népek egymással való békés együttélését.⁸⁸ A kötetben három tanulmány szerepel a középkori kisebbségi kérdéstről, amelyek Szekfünek a Mályusz Elemérral folytatott konfrontációjaként is értelmezhetők, de Steinacker nézeteivel is szembeállíthatók.⁸⁹ E tanulmányok⁹⁰ fő üzenete úgy foglalható össze, hogy a középkorban a magyar királyok északi szomszédjaiknál (lengyelek, csehek, németek) jóval türelmesebbek voltak a kisebbségekkel és egyáltalán nem törekedtek asszimilációra. A magyaroknak nem voltak frusztrációik más népekkel szemben, ezért viszonylagos békében tudtak együtt élni hazájukban.⁹¹ A kötet egyik leghosszabb, legelőször itt megjelenő tanulmánya a nemzetiségi kérdés történetének egységes elbeszélését próbálta megteremteni.⁹² A „népiség” szemlélete folytonos kritika tárgya volt benne: „Történetünket és benne nemzeti nagyságunkat nem lehet a »népiség« kategóriáiba belegyömöszölni, nagyságunkat mindenkor a lélek, s benne a politikai és műveltségi érték adta...”⁹³ A fentiekben Eckhart és Szekfü kapcsán a historizmus és a szellemtörténet lelki alapra épülő, politikai nemzetfogalmát és a Szentkorona-eszmét állítottam szembe Steinacker „természetes nemzetével” és völkisch érvelésével.⁹⁴ Elfogadóbbak Steinacker Timon-kritikájával szemben mutatkoztak, hiszen ebben az esetben az osztrák történész a historizmus és a

professzionizmus érvelési anyagával és az alkotmánytörténet-írás akkoriban modern szemléletével támadta magyar ellenfelét. A kettős irányban, a Steinacker és Timon által megtestesített szemlélettel történő vita véleményem szerint alapvető fontosságú volt a két világháború közötti magyar történetírásban, s több – Szekfüiek köréhez tartozó – történetíró érvelése jól értelmezhető ebben a keretben.⁹⁵

Kérdés azonban, hogy a népiségtörténetet művelő és a népi nemzetfogalomból kiinduló történészek mennyire voltak elfogadóak Steinackerrel szemben? Figyelemreméltó a debreceni történész, Szabó István Századokban közölt recenziója Steinacker 1937-es programírásáról.⁹⁶ A kritika nagyrészt leíró jellegű tartalmi ismertetésből és a népi nemzet igényléséből állt, végére azonban egy finoman megfogalmazott – nemzeti szempontú – elutasítást illesztett Szabó: *„Felfogását pedig az »államiság« gondolatával szemben mintegy döntően határozza meg az a jogos felismerés, hogy az államiság a múltban a németiségnek nem összekötője, hanem megosztója volt, viszont ebben a felismerésben benne foglaltatik, hogy az a mód, amiként S. a néptörténet által korának feladott kérdésére választ ad, egyetemesebb igény nélkül a németiség történetéhez igazodik.»*⁹⁷ A Szabó által ismertetett írást Mályusz Elemér is számon tartotta és a Valjavec által róla írt kritikát⁹⁸ elismerően méltatta.⁹⁹ Steinacker völksich témájú írásainak azonban nem volt számottevő recepciója a népiségtörténet magyarországi művelői körében: részben azért, mert – pl. Konrad Schünemann munkásságával ellentétben – az osztrák történész völksich programja nem nyilvánult meg monográfiákban, gyakorlati alkalmazása korlátozott volt. Steinacker legjelentősebb ilyen jellegű tanulmánya az ausztriai nemzetiségi probléma történetéről (1934) íródott, ez azonban inkább elutasításra talált a benne alkalmazott kultúrlejtő-szemlélet miatt – igaz, nem Mályuszek, hanem a Szekfü-tanítvány Kósa János részéről.¹⁰⁰ A náciizmus közelsége és a német szempontú völksich történetírás egyaránt hozzájárult a Südostforschung és a magyar történészek elhidegüléséhez, s ez nemcsak Valjavecre, de Steinackerre is érvényes volt.¹⁰¹

Steinacker és a két világháború közötti magyar történetírás viszonyának értelmezéséhez jó keretet nyújt a rasszista/völksich és a historista/szemléltörténeti szemlélet ellentéte, mivel a leglátványosabb viták e két pont köré csoportosultak. Az osztrák történész recepciója azonban nem csak ilyen értelemben lehet fontos. Alkotmánytörténeti és segédtudományokkal összefüggő írásait több magyar történész is követte, s ennek a ténynek, valamint a Steinacker–Timon vita „árnyékának” figyelembevételre jobban érthetővé tesz kortárs történetírói dilemmákat, egyszerre több irányba folyó polémiák motivációit is. A dualizmus idején kialakult törésvonalak több szempontból bonyolították a recepciót, hiszen a magyar történetírás szinte egyöntetűen elutasította a Steinacker által is vallott centralista gondolatok érvényességét és az osztrák történésznél sokkal kritikussabbak voltak a Habsburgokkal szemben, ez a megállapítás pedig ebben a viszonylatban még Szekfü Gyulára is érvényes. A dualizmus kori „lövészárkok” vonalai rajzolódtak ki akkor is, amikor Eckhartot vagy Szekfü-t több szerző (különösen Nagy Miklós) lejárata céljával Steinackerrel egy táborba sorolta. A magyar történetírás különböző iskoláinak eltérő módszertani alapjairól is tanúskodhat a recepció. Steinacker írásai közül Szekfü köre inkább a professzionizmust és a jogtörténetben történeti szemléletet követő darabokat hasznosította, míg a népiségtörténet képviselői az osztrák historikus ilyen jellegű munkáit tartották számon.

(Steinacker 1945 utáni történetiszemléletéről) 1945 után igazolási eljárás indult a történészszel szemben náciizmussal való szoros kapcsolata miatt, tovább nem lehetett egyetemi tanár Innsbruckban. A háború után Steinacker ismét a tudományos kutatások felé fordult, és

1964-ben tiszteletbeli taggá választotta az Osztrák Tudományos Akadémia, ami az osztrák történész számára egyfajta rehabilitációt jelentett. A magyar történetírással, történelemmel immár elsősorban a müncheni székhelyű *Südost-Institut* keretén belül foglalkozott, de megtaláljuk őt az 1957-ben életre hívott *Südostdeutsche Historische Kommission* alapító tagjai között is.¹⁰² Az intézet volt a kiadója a *Südostforschungen* című könyvsorozatnak, amelynek része volt a már többször hivatkozott, 1963-ban megjelent kötet (Austro-Hungarica). Az a tény, hogy a kötetben Steinacker változatlanul megjelentette völkisch és rasszista alapú tanulmányait (például az Apponyi Albertről írt szövegét) is, igazolni látszik az újabban megjelenő kritikákat a Südost-kutatások 1945 előtti időszakkal való folytonosságáról.¹⁰³ Steinacker politikai nézetein nem sokat változtatott a második világháború befejezése, s kapcsolati hálója – néhány kivételtől, a háború végén öngyilkosságot elkövető Bittneről eltekintve – jórészt ugyanaz maradt. Fritz Valjaveccezel együtt például mindketten részt vettek a tíz kötetes *Historia Mundi* munkálataiban.¹⁰⁴ A sorozat Steinacker által írt epilógusának elemzése jelenti kezdőpontomat jelen fejezetben, mert jól szemlélteti a történész historiográfiai koncepciójának további alakulását és változatlan magját.¹⁰⁵

Steinacker különbséget tett *múlt* (a megtörtént események összessége) és a *történelem* (a múltból alkotott kép) között. Bár szerinte a történelem koronként változik, ebben a tanulmányában már nem helyezkedett az akarataknak teljesen alávetett történelem elvére: a történelem „szubjektivitása mindössze relatív és nem jelent teljes önkényességet.”¹⁰⁶ Az osztrák történész célja az itt papírra vetett fejtegetésekkel egy Droysen nyomdokain járó historika, történetelmélet – de nem történetfilozófia – megalkotása. Steinacker elvetette a történelem természettudományos értelmezéseit, továbbá a felvilágosodás haladáselvét.¹⁰⁷ Ennek ellenére az örökléstudományok alkalmazása, az „öröklés” tényezőjének figyelembevétele mellett érvelt: szerinte a szellemi erők biológiai alapjait lehetne így vizsgálni.¹⁰⁸ A szellemtörténeti történetfilozófusokat (Oswald Spengler, Ortega y Gasset, Arnold Toynbee) azért kritizálta, mert nem empirikus anyagon, hanem szubjektív konstrukcióikon keresztül értelmezték a múltat, ezért maradandó értéket inkább a tömegdemokráciát illető lesújtó véleményük képvisel.¹⁰⁹ A történetfilozófiák kudarcai Steinacker szerint azt jelentik, hogy történelemnek nincs végső *értelme* (Sinn), ezért a történésznek inkább a történelem *természetére/jellegére* (Wesen) kell koncentrálnia, azaz a historikus módszertanára, alaptémájára (*Grundthema*), a kutatómunka problémáira. A historizmust és Rankét itt már ismét pozitívan értékelt, ugyanis az egyedire koncentráló módszer és az egyenlő értékű korszakok elve jelenti az igazi történészi szemlélet alapját.¹¹⁰ A relativizmust elkerülendő, Steinacker abszolút értékeket is kijelölt a történelemben: ilyenek a hősök, szentek és uralkodók tettei, valamint a művészeti alkotások, a nagy gondolatok. A történelem alaptémája az ember, tanulmányozása ezért elsősorban önismeretre tanít. E gondolatok taglalása után Steinacker tanulmánya témáját tekintve látványos, de a történész munkásságára jellemző fordulatot vesz: a történetfilozófusok, történészek és más teoretikusok munkájának elemzése után írásának második fele nyílt politizálásból, a jövő felvázolásából és cselekvési programban kidolgozásából állt.¹¹¹ Figyelemreméltó, hogy a történelemmel kapcsolatban itt már visszatértek az előző oldalakon háttérbe szorított, korábbi írásaiban gyakran szereplő panelek: a biológiai szemlélet határozott igénye, a történelem jövő szolgálatába állítása, a demokrácia elvetése és egy hierarchikus rend kívánalma, az emberi sokféleség, a racionalizmus, emberi jogok és az iparosodás egyértelmű elutasítása – gyakran az állatvilágból vett példák alapján.¹¹² A történelem szerinte természetes (család, nép) és csinált egységekből (állam) áll, és bár egyiket sem szabad abszolutizálni, mégis egy organikus, hierarchiára épülő rendet kell megteremtetni. Ehhez a törekvéshez a történelem fogja adni az akaratérőt.¹¹³

Az 1945 utáni korszakában is többször írt magyar történeti témákról és a magyar történetírásról. Domanovszky Sándorról ő írt nekrológot az Osztrák Tudományos Akadémia kiadványa számára, amit Domanovszky fiával egyeztetett. A magyar történetírás irányában ambivalens viszonyulást tükröz Steinackernek egy 1956-ban írt levele, amelyet Domanovszky Ákosnak küldött: *„Igen tisztelt Doktor Úr! Szíves sorainak birtokában csak azt mondhatom, hogy úgy mint örömet vállaltam édes atyja méltatását az Akadémia Almanachjában, úgy most őszintén örvendek annak a tudatnak, hogy megemlékező szavaim jól estek a hozzátartozóknak. Én saját bőrömmön tapasztaltam, hogy új idők és egy fiatal nemzedék mellőzni, sőt agyonhallgatni szokták múlt idők és régi nemzedékek teljesítményeit. Szándékom azért az volt, hogy első sorban Domanovszky Sándor személyiségét, de személyében egyúttal a magyar történetírás egy egész nemzedékét tiszteljem, habár magam sok tekintetben és részletkérdésekben ennek a nemzedéknek ellentmondója voltam. Sajnálattal hallom, hogy időközben Hajnal István is elhunyt. De Eckhardt [sic!] Ferenc, remélem, él még? – Úgy arra kérem Doktor Urat, szíveskedne Eckhardt Ferencnek, kit bécsi tevékenysége idejében jól ismertem, a necrolog egy példányát megküldeni, vagy pedig jelenlegi címét velem közölni, úgy hogy én is részéről elküldhessek neki egy különlenyomatot.”*¹¹⁴ Az osztrák történész nagyra értékelt egyéni történettudói teljesítményeket, de összességében – visszatekintve is – a magyar történetírással szemben határozta meg munkásságát. Mindenesetre a nekrológ nem, vagy nem elsősorban a kritika helye volt, így abban döntően méltató sorokat olvashatunk Domanovszkyról.¹¹⁵ Különösen értékes írásról van szó, mivel az osztrák historikus röviden felvázolta az európai történetírás főbb irányainak lecsapódását a magyar történetírásban, ezért historiográfiai koncepcióját is be lehet mutatni a szöveggel. Steinacker Domanovszkyban a magyar történetírás legjobb képviselőinek egyikét látta, szerinte helye Hajnal István, Eckhart Ferenc, Szekfű Gyula, Hóman Bálint és Lukinich Imre mellett van. Domanovszky példája annyiban különleges szerinte, hogy tudományos képzését nem külföldön kapta (tudása *„hazai talajban gyökerezett”*), de a magyar történetész munkássága mégis több szempontból európai értékű volt. A 19. században Steinacker szerint mindenhol a *„pozitívizmus és realizmus”* fázisa érvényesült, ami módszertanilag a tényiszteletben, forráskritikában és forrásgyűjteményekben, továbbá a politika- és diplomáciatörténet központi szerepében nyilvánult meg. Később létrejött egy ezzel ellentétes irány, amely a politikatörténetet kultúrtörténettel (gazdaságtörténetet, szellem- és eszmetörténetet értve alatta) igyekezett felváltani.¹¹⁶ Domanovszky munkássága szerinte mindezen tendenciákat remekül megtestesítette forráskritikai tanulmányaival, gazdaság- és szellemtörténeti érdeklődésével.¹¹⁷ Az írás Steinacker egyik legmelegebb hangnemben megírt összegzése a magyar történetírásról, 1963-ban már korántsem volt ennyire *„békülékeny”* az Austro-Hungaria előszavában.¹¹⁸ Szerinte Trianonra a magyar politika a revízió, míg a magyar történettudomány az önkritika programjával reagált. Szekfű *„Magyar történet”*-e reprezentatív az utóbbi szempontból, mert kritizálta a dualizmus magyar politikájának közjog-orientáltságát és a nemzetiségekkel szembeni magyarosítási tendenciákat. A magyar történelemkép valódi revíziójával azonban Szekfű is adós maradt: *„Kritikája csak a politikai szándék túlzásaira irányult, nem magára a hibás, megvalósíthatatlan szándéokra. Nála is alapvetően a magyaroknak van igazuk és mások a hibásak, ha a Koronával, a Lajtán túli területekkel és a nemzetiségekkel való konfliktusról van szó. Ugyanígy hungarocentrikusan gondolkodik, mint elődei. Ő is elmulasztja, hogy elfogulatlanul kutassa a Habsburgok európai és közép-európai feladatát, az örökös tartományok szükségleteit, az abszolutista birodalomépítés belső törvényszerűségét, Magyarország problémáinak ezen nagyobb problematika kereteibe*

való beágyazását. *Jelen kötetben szereplő, döntően 1919 és 1945 között született tanulmányaimmal ezt szerettem volna megvalósítani, ezt a lyukat szerettem volna betölteni, s ez a [kötet] fő feladata.*²¹¹⁹

Kérdés ezek után, hogyan próbálta Steinacker megvalósítani a hungarocentrikus szemlélet leküzdését? Újabb magyar tematikájú tanulmányaival is a korábban kifejtett gondolataiból indult ki. Steinacker szerint magyar nacionalizmus Nyugattól eltérő jellegét politikai, társadalmi és etnikai okok határozták meg, ám az etnikai jelleg magyarzó-elvként ebben a tanulmányban is domináns maradt, erre utal például a völkisch szóhasználat továbbélése. A Délkelet-Európa történetén belül interpretált magyar nacionalizmus legfőbb problémáját abban látta, hogy a kezdetektől fogva vegyes nemzetiségű magyar állam hátráltatta az egészséges „néptest”, egy „organikus társadalmi struktúra” kiépülését a magyarság számára.¹²⁰ Az ország „népi talajból” eredő polgárságának hiányát kezdetben a németiség, majd a 19. században immár főleg a zsidóság pótolta. A polgári réteg etnikai heterogenitása jelentette az alapvető eltérést a nyugati társadalmaktól: „*De igazi polgársággá a magyarok, német és zsidók nem olvadtak össze. Itt egy alapvető különbségbe ütköztünk Magyarországon és Nyugat-Európa között.*”²¹²¹ A népi szempontból egészségtelen alapra hibás magyar politika épült, mert a nemesség pürrhosi győzelemként ugyan megtarthatta adómentességét és különállását, a magyar nemzet élete a fejlődés szempontjából mégis mozdulatlaná vált ezzel, mert a Habsburgok nem tudták véghezvinni modernizációs programjukat a rendi ellenállás miatt. Hogy a népiség és politikai program összefüggött Steinacker narratívájában, azt jól bizonyítja a Széchenyi-Kossuth vita értékelése. Az osztrák historikus a szerinte „romantikus, konzervatív nacionalista” Széchenyiben¹²² „*semmi tipikusan magyar*” vonás nem volt és ezért szellemileg tönkrement, ellenben a nemzetéhez mindig „*hű*”, „*demagóg*”, „*liberális nacionalista*” – máshol: „*népére démoni erővel ható*”²¹²³ – Kossuthot inkább tartotta a magyar nép reprezentánsának.¹²⁴ A Kossuth által követett liberális nacionalizmus 1848/49 katasztrófájához vezetett. Ezt követően a mérsékelt hangok ismételt megjelenése Deák Ferenchez kötődik, aki mértéktartásával szintén nem egy tipikus magyar ember volt Steinacker szerint.¹²⁵ A dualizmus korának átfogó kritikájában Szekfű Gyula Három nemzedékére és Magyar történetére támaszkodott, de bírálta a magyar történetészt azért, mert szerinte egyedül a magyarság faji karakteréből magyarázta a dualizmus kori hanyatlást. Steinacker Szekfűt tehát ekkor inkább tartotta a fajelmélet hívének, mint saját magát: érdemes viszont az erről szóló szövegrészeket idézni. „*Vizsgáljuk meg most Szekfű nézetét az általa kifogásolt nemzeti hibák eredetéről. Szekfű mindezen hibákat csak egy okkal magyarázza: a fajjal. Véleményem szerint azonban a magyarok népi karakterének és politikai viselkedésének közvetlen okául nem lehet a fajiságot megtenni. Nem csak azért, mert a faj hatása tulajdonképpen nehezen megfogható és vitatott, hanem mindezekelőtt azért, mert a magyarok egy évezred alatt a vérkeveredés által fajilag Európához váltak hasonlónvá, amit Szekfű alkalmanként maga is kimond.*” Steinacker ezt követően a „*turáni*” fajiságból magyarázta a magyar lelki alkat összetételét. „*Úgy gondolom, hogy a biológiai magyarázatot egy pszichológiával, pontosabban mélypszichológiával kell kiegészíteni, amelynél a faj inkább csak közvetlenül, bizonyos hatásait tekintve játszik szerepet. A magyar az egyetlen turáni nép, amely európai talajon, a keresztény kultúra felvétele ellenére megtartotta a nyelvét és – átalakult formában – az egyedülálló, ázsiai vándor népekre jellemző állami és társadalmi rendjét. Ezért a velük együtt élők és a szomszédos népek azt követően is idegenként kezelték őket, hogy felvették a kereszténységet és már nem voltak rasszidegenek. [...] Maguk is tisztában voltak idegenségükkel vagy ösztönösen megérezték mások reakcióját és így joggal érezték súlyosan fenyegetve*

*államiságukat és egész létüket.*¹²⁶ A magyar lelkiakat két legfontosabb „pszichológiai” összetevője ennek megfelelően az uralkodási vágy és a kisebbségi komplexus.¹²⁷ A magyar történetírásra és történeti gondolkodásra kihatott ez a psziché: nemcsak a Timon-féle Szentkorona-tan volt ennek a lelki beállítottságnak a teremtménye, de az „*előítéletes*” Szekfű munkásságán is érezhető a kompenzálás miatt való túlzásokba esés.¹²⁸ Steinacker halála előtt egy évvel jelent meg utolsó nagyobb lélegzetvételű tanulmánya a magyarság „*sorsáról*” és „*eredményei*”-ről.¹²⁹ Szekfűt továbbra is a faji gondolatok támogatójaként mutatta be, ugyanakkor saját magát (mint ahogy más tanulmányaiiban is) igyekezett a rasszizmustól elhatárolni.¹³⁰ A tanulmány döntően a korábban kidolgozott elbeszélést adta vissza a magyar történelemről és a magyar történészekkel (főleg Szekfű Gyulával) vitázva Steinacker az „összmonarchia”, valamint a népi nemzet szempontjait érvényesítette a szövegben. Újdonság volt még, hogy ezúttal egészen 1945-ig elemezte a magyarság „eredményeit” és egy részletes nemzetkarakterológiai fejezettel zárta elemzését. A keretet a felvilágosodás politikai és a romantika népi nemzetfogalmának szembeállításával adta.¹³¹ Steinacker völkisch történelemszemlélete adja számomra ezúttal is a kulcsot a szöveg értelmezéséhez, hiszen itt is a népi nemzetfogalmat nevezte „igazinak” és „természetesnek” az állammennzettel szemben. Ebből kifolyólag vitakozott Szekfű téziseivel a magyar állammennzet fenntarthatóságáról és úgy gondolta, hogy a nemzeti-ségi korántsem voltak megelégedve a magyar politikai fennhatósággal, amit 1848–49 eseményei is ékesen bizonyítanak.¹³² Az osztrák–magyar együttélés múltjában 1848 előtt egyedül az „összmonarchia” jelentette a valós alternatívát, a forradalmak idején azonban a népi elvet figyelembe véve, föderalisztikus módon kellett volna átszervezni az államalakulatot, ezt a történelmi lehetőséget azonban a Habsburgok elmulasztották és engedtek a „*kimérának*”, tehát a magyar nemzetállami törekvéseknek.¹³³ A steinackeri történetet a magyarság hibájából (a függetlenség hajszolása) levezetett 1918-as és 1945-ös katasztrófák elemzése zárta, kiegészítve a magyarországi németiség és zsidóság faji alapú üldözésének elítélésével.¹³⁴

Steinacker a második világháború vége után ismételen elmélyült a magyar történelem és történetírás vizsgálatában, a legtöbb ilyen témájú írása talán ebben az időszakban született. Immár nemcsak 1918, hanem 1945 tragédiájának megértése is motiválta. Jól mutatja a „magyar kérdés” kiemelt szerepét gondolkodásában, hogy a német/osztrák–magyar együttélés kudarcát döntően a magyar fél torzult nacionalizmusával magyarázta. A völkisch és faji gondolatok továbbra is szerepeltek interpretációjában, ráadásul fontos szerep jutott ennek a tartalomnak a magyar történelem keretbe foglalásánál. Szemben a historizmus magyarországi követőinek felfogásával (Szekfű, Eckhart, Deér stb.), a turáni fajiság és a népi ösztönök a kereszténység felvétele után is erősen éreztették hatásukat a magyarság és szomszédjai viszonyában, s ebből az alapvetően népi/faji küzdelemből nőtt ki azután a frusztrált, túlfűtött, ideges és túlzó lelki alkat. Ez a lelki alkat döntő befolyással volt a magyar történeti gondolkodásra és történelemre, ami jól mutatja, hogy Steinacker felfogásában a természeti tényezők nagyobb szerepet játszottak a történelem menetében, mint az egyéni döntések.

(*Magyar reflexiók 1945 után*) Szemben a korábbi periódusokkal, 1945 után sokkal pozitívabb írások születtek Steinacker tudományos működéséről. Elsősorban a fajelmélettel szembenálló, modern tudományos elveket valló és inkább a szellemtörténethez sorolható szerzőként tűnt fel. Ennek leginkább az volt az oka, hogy a marxista történetírás elutasította a Horthy-korszak „fasiszta” magyar történetíróinak munkásságát, akikkel szemben az osztrák historikusra a tudományos szempontokat sokkal jobban alkalmazó

tudósként hivatkozhattak. Steinacker nevét a marxista jogtörténész, Sarlós Márton, továbbá a magyar jogtörténetírás történetével foglalkozó Vargyai Gyula Eckhart Ferenc jogtörténeti irányának értelmezésekor említették. Sarlós Eckharttal kapcsolatos tanulmányainak az egyik hangsúlyos, többször felbukkanó állítása szerint a jogtörténész jelentős mértékben felhasználta, sőt egyszerűen lemásolta a dualizmus idején Timonnal vitázó osztrák Steinacker történeti érveit (például a korai Árpádok tekintélyelvű uralmi rendszerének hangoztatásakor, ami az ezeréves demokratikus magyar alkotmány tézisének mondott ellent) akkor, amikor 1931-ben elkészítette nagy vitákat kiváltó, programadó jellegű tanulmányát.¹³⁵ Sarlós írásait Steinacker is figyelemmel kísérte és kommentálta is, amikor 1907-es tanulmányához egy utószót írt 1963-ban. Ebben ismertette és értékelte a magyar alkotmánytörténeti vitákkal kapcsolatos álláspontokat az 1931-es Eckhart-vitától kezdve. Bár Steinacker pozitívan értékelte Eckhart (szerinte is vele sok tekintetben rokon szellemiségű) két világháború közötti munkásságát és elvetette Sarlós Márton azon nézetét, hogy Eckhart a „Horthy-rendszer” ideológiáját alapozta volna meg a Szentkorona-eszméről írtakkal, mégis előrelépésnek tartotta Sarlós Márton jogtörténetét Eckharténál.¹³⁶ Ennek egyik fő oka – mint arról korábban szó volt –, hogy Steinacker szerint bármiféle, a múltban forrásokon keresztül megfogható, történeti koronként változó, vagy esetleg történelem felett álló Szentkorona-eszme/tan mindössze fikció, így ebben Sarlós Mártonnal volt megegyező véleményen.¹³⁷

Sarlós 1964-ben reagált Steinacker írására, amikor az *Austro-Hungarica* című kötetéről írt recenziót. Ebben az osztrák történész 1907-es írását nevezte igazán tudományosnak Eckhart felfogásával szemben. Szerinte, míg Eckhart „rasszista” magyarozással szolgált a magyar alkotmánytörténet kezdőpontjához (a „török származású” királyi hatalom elvével), Steinacker komplexebb módon, életmódot, gazdasági tényezőket stb. tartott szem előtt. *„Nem szükséges kommentálni, melyik felfogás áll közelebb a valódi tudományos kutatáshoz.”*¹³⁸ A Steinackerrel való szellemi rokonság tézise Vargyai Gyula tanulmányában (1970, 1986) is megjelent. Vargyai szerint Eckhart 1931-ben közölt *„Timon-bírálat* *elsősorban attól a Harold Steinackertől nyerte impulzusait, aki olyan helyzetben vette megemmisítő bírálat alá Timon szintézisét, amelyben az osztrák történetírás a létező legkedvezőbb pozíciókból mondhatta el észrevételeit a magyar állam- és jogtörténetírásról. E véleménymondás számára elsősorban a timoni tankönyv mérhetetlen tudománytalansága, deduktív módszere, politikai publicisztikára emlékeztető jellemzői biztosították az optimális pozíciót.*¹³⁹ Vargyai megállapításai szerint nem csupán szellemi hatásról, hanem egyszerű ismétlésről, másolatról is szó volt Eckhart esetében.¹⁴⁰ A szerző szerint Eckhart 1931-es tanulmányának megírását gyorsította, hogy *„véleményét olykor készen találhatta Steinackernél.”*¹⁴¹ Sarlósról és Vargyairól egyaránt jellemző, hogy nem Steinacker történeti pályájának és történet szemléletének vizsgálata állt számukra a középpontban, hanem Eckhart szellemi forrása érdekelte őket. Eckhart 1931-es tanulmányát nem kötötték össze a magyar jogtörténész korábbi munkásságával, így inkább egyfajta kísérletezésnek, eklektikus produktumnak tekintették azt, amit az 1907-es Steinacker-tanulmány megállapításaival való esetleges egyezések megerősítettek. A pozitív Steinacker-képet a Szekfű-tanítvány Kosáry Domokos véleményének felidézésével árnyalhatom, amelyben a régi törésvonalak továbböröklődése fejeződött ki. Kosáry egyetértően idézte fel Szekfű értékelését Steinacker 1907-es tanulmányáról, illetve megnyilvánult nála a Szekfűiek körére jellemző, *Südstforschunggal szemben elutasító attitűd.*¹⁴²

A magyar történetírásban ismételten inkább az osztrák történész 1907-es tanulmányának elemzéséről volt szó. A marxista történetírás számára a korábbi magyar jogtörténetírással való „leszámolóshoz” nyújtott jó alkalmat az osztrák történész Timonról közölt,

éles hangvételű bírálata. Eckhart 1931-es tanulmányának és így közvetve a két világháború közötti magyar történetírás tudományos jelentőségét próbálták csökkenteni azáltal, hogy a jogtörténeti „átértékelés” forrását a dualizmus közjogi harcaiban részt vett Steinacker szellemi „importjaként” értelmezték. A pozitív reflexiók mellett a Szekfűkör Steinackerrel folytatott vitái is szerepet játszottak: Kosáry szemmel láthatólag nem látott különbséget a Südostforschung 1945 előtti és utáni korszaka között, s Steinacker Délkelet-Európával kapcsolatos nézeteinek gyökereit – egyébként nem alaptalanul – a két világháború közötti völkisch történeteszemléletben kereste.

(Értékelési szempontok és eredmények) Steinacker történetfelfogásának értékelői közül nem értek egyet azokkal a szerzőkkel, akik az osztrák történetészt elsősorban a nemzeti, illetve nacionalista keretek meghaladásáért tartották pozitívnak.¹⁴³ Ezzel szemben kiemelném, hogy a nemzeti keretek Steinacker szemléletét is döntően behatárolták, lecsúszították: történeti elbeszélései ő is bizonyos nemzetfogalmak köré építette (például a természetes nemzet), amelyek között minőségbeli különbséget tett. A nemzeti szemzőg regisztrálása mellett fontos meghatározni, hogy milyen tartalma volt Steinacker nemzetfogalmának, miért állt vitában más, szintén nemzeti történetírást művelő történészekkel. Egyetértve Steinacker biográfusának, Anna Schadernek következtetéseivel, elsősorban a biológiai, rasszista alapot tartom döntőnek ebben a vonatkozásban. Nem mindig egyértelmű, hol húzódott a határvonal nép és faj között, de a kettőt összekötötte az esszencialista alap (és az alap segédfogalmak: vér, talaj, öröklés, ösztön, természetesség), így talán nem véletlen, hogy Steinacker egyszerre érvelt a népiségtörténet és az „örökléstudományok” hasznossága mellett. A historizmus és a szellemtörténet a nemzetet lelki és politikai egységként fogta fel, ahol a biológia alárendelt szerepet játszott. Így magyarázható véleményem szerint, hogy Steinacker gesamtdeutsch-felfogása és a személlyel kapcsolatos szimpátiája ellenére sem sorolható például (a völkisch gondolatokkal egyébként valamilyen szinten kacérkodó) Srbikkal¹⁴⁴ egy kategóriába, továbbá ebben az ellentétben gyökereznek vitái a historizmus/szellemtörténet magyar képviselőivel (Eckharttal és Szekfűvel) is: Eckhart Szentkorona-eszméje és a Szent Koronának népiségtől függetlenül alárendelt alattvalók tézise ebben a szembeállításban is értelmet nyerhet. Steinacker népi nemzetre építő tanulmányai azonban nem találtak különösebb visszhangra a magyar képviselők körében, ebben az esetben tehát az esetleges, hasonló módszertani vonásokat a nemzeti ellentétek határozottan felülírták, amihez hozzájárult még az osztrák historikus programjának kidolgozatlansága is. Felmerülhet akkor a kérdés, hogy a Timon-iskolával szemben fellépő magyar történészek miért tudták hasznosítani Steinacker munkásságának jogtörténeti darabjait. Itt közös intézményként, nemzeti kereteket olykor meghaladó „metszéspontként” az IÖG jelentőségét kell előtérbe állítani. A bécsi kutatóintézetben elsajátított és a historiográfia-írás által szintén egyetemes jelenségeként kezelt professzionalizmus és annak tartozékai (segédtudományok, forráskritika) jelentették a legerősebb összekötő kapcsot Steinacker (illetve a Timont kritizáló más, külföldi szerzők) és a magyar történetírás között. Ebből vezethető le a magyar történetírás korszakokon átívelő, viszonylagos nyitottság az osztrák historikus Timon-kritikájával szemben. A professzionalizmus említése jelzi, hogy egyoldalú lenne Steinacker munkásságát kizárólag a népiségtörténet keretén belül értelmezni: az osztrák történész gyakorta hangsúlyozta a hatalmi politika és a nagyhatalmi viszonyok jelentőségét, így érthető meg a Habsburgok döntően pozitív értékelése annak ellenére, hogy Steinacker szerint a dinasztia nem népi szempontokat követett. Ebből következett továbbá, hogy az egyes korok jogfelfogásának különbözőségét hirdette Timon Ákos

elavult szemléletével szemben. Azt persze fontos hozzátenni, hogy a historizmus jelentősége folyamatosan elhalványult Steinacker munkásságában, és nem véletlen, hogy a két világháború között elitélően írt Ranke történetírói munkásságáról. Bizonyos nemzetközi „sorskérdésekről”, valamint az osztrák–magyar múltról Steinacker általánosan sok esetben széles körben elterjedt nézeteket képviselt, amelyek hangoztatásában nem volt különbség az egyes történetírói iskolák tekintetében. Más osztrák történészek és közjogászok (Mayer, Srbik, Turba) magyar történeti kérdésekről alkotott véleményét azért mutattam be, hogy látható legyen néhány közös, módszertani szembenállásokat felülíró nemzeti ítéletalkotás erőssége, ami a magyar történetírás esetében is bizonyos mértékű egységet képezett, például a közjogi viták megítélésében.

Úgy gondolom, hogy a tanulmány témája és a historiográfiai vizsgálódás jó lehetőséget nyújt a történetírás transznacionális szempontú elemzésére és a „kulturális transzfer” jelentőségének kiemelésére akár a professzionalizmus, szellemtörténet és népiségtörténet fogalmain keresztül. A nemzetfogalmak és az egyes módszertani irányzatok közötti eltérések ugyanakkor olyannyira jelentősnek bizonyultak (akár egy adott nemzeti történetíráson belül is), hogy az egyes történetírói irányzatok között érdemes meghatározni a nemzeti retorika azonosságának leszögezése mellett néhány lényeges módszertani, elméleti különbséget is.

JEGYZETEK

- * A tanulmány elkészítését a bécsi Collegium Hungaricum „CH/Junior” (Tempus Közalapítvány) és az Osztrák–Magyar Akció Alapítvány rövid tartózkodásra szóló ösztöndíja támogatta.
- 1 *Schader, A.*: Harold Steinacker i. m. 29.
 - 2 1938 és 1942 között az Innsbrucki Egyetem rektora is volt, ahol az oktatást nemzetiszocialista szempontok szerint szervezte meg, rektorsága idején pedig számos elbocsátás történt politikai alapon, amivel kivívta a német birodalmi oktatásügy elismerését. *Spreitzer, R.*: 199–204.
 - 3 Az ajánlás szövege függeléként olvasható: *Schader, A.*: Harold Steinacker i. m. 387. Érdekes adalék lehet az itt tárgyalt problémákhoz, hogy a dokumentum aláírói Steinacker – elsősorban az oklevél tantervén elért – érdemeinek felsorolásakor kiemelten kezelték a Timon ellenében írt 1907-es tanulmányát. Szerintük (az aláírók között Oswald Redlich, Heinrich Ritter von Srbik és Hans Hirsch nevei is megtalálhatók) Steinacker ebben a régebbi magyar elképzelésekkel szemben egy „valóságnak megfelelő felfogás” számára tört utat.
 - 4 A nemzetiszocializmus támogatása és az ilyen irányú szerepvállalás közös volt ebben a kapcsolati hálóban, így különösen a bécsi levéltáros Bittner, a középkorász Mayer és a Südostforschung vezéralakjaként számon tartott Valjavec esetében. *Thomas Just*: Ludwig Bittner (1877–1945). (Ein politisches Archivar). In: *Österreichische Historiker I.* i. m. 283–305.
 - 5 Lásd Steinacker Lothar Groß bécsi levéltárosnak (1926-tól a HHSA helyettes igazgatója) írt levelét, amelyben örömet fejezte ki amiatt, hogy Srbik Bécsben marad, így kellő „ellensúlyt” képezhet Dopsch szellemiségével (Geist) szemben. *Harold Steinacker* levele Lothar Grossnak 1926. március 21-én. Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (A továbbiakban: ÖStA HHStA) NL Gross. Dopschról lásd: *Thomas Buchner*: Alfons Dopsch (1868–1953). (Die „Mannigfaltigkeit der Verhältnisse”) In: *Österreichische Historiker I.* i. m. 191–223.
 - 6 A korszak köztörténetéről újabban: *Christian Lackner – Brigitte Mazohl – Walter Pohl – Oliver Rathkolb – Thomas Winkelbauer*: Geschichte Österreichs. Thomas Winkelbauer (Hg.) 2. Auflage. Stuttgart, 2016. 477–524.
 - 7 *Harold Steinacker*: 1889–1919–1939. (Rektorsrede am 50. Geburtstag des Führers. In: *Volk und Geschichte* i. m. 378–395. A beszéd írott változata talán nem véletlenül maradt ki a Wilhelm Neumann által összeállított bibliográfiából, hiszen meglehetősen finos lett volna egy Steinacker előtt tisztelegő kötetben.
 - 8 *Schader, A.*: Harold Steinacker i. m. 1. A gesamtdeutsch-felfogás összekötő kapcsa ellenére Srbikkel nem maradt fenn levelezése.
 - 9 *Orosz L.*: Tudomány és politika i. m. 21–22.
 - 10 *Harold Steinacker*: Österreich und die deutsche Geschichte. In: *Volk und Geschichte* i. m. 1–41. [Eredeti megjelenés: *Vergangenheit und Gegenwart* 7. Ergänzungsheft (1927) 105–141.]
 - 11 Uo. 11–12. Ugyanitt említette Steinacker először (egyelőre kissé tétovázva és távolságtartóan) az

- „örökléstudományokat” és a „fajtudományokat”, amikor a későbbi kényszer-eutanáziaprogramban vezető szerepet játszó Fritz Lenz „fajhigiéniáról” szóló művére hivatkozott.
- 12 Uo. 12. A következő oldalon ehhez a kitételhez Steinacker hozzáfűzte, hogy a szellemi és történelmi tényezők ugyanolyan fontosak egy nép életében, mint a biológiaiak, hiszen az eleve létező néppel szemben az állam történetileg jön létre. Amennyiben figyelembe vesszük, hogy az osztrák történész a népi szempontot emeli ki és helyezi előtérbe, úgy viszont megállapítható, hogy a biológiai faktoroké az egyértelmű elsőbbség nála.
- 13 Steinacker a kisméretű gondolatot bizonyos fokú nagynémet szimpátiával bíráló Raimund F. Kaindl osztrák történésszel éppen ezért került ellentétbe. Kaindl nézetei jelentősen hozzájárultak az osztrák történetírás belülről való elszigetelődéséhez, ami jól mutatja, hogy az osztrák történetírás ekkor már egyre kevésbé azonosult ezzel az eszmével. *Kurt Scharr: Ansichten eines Unverstandenen?* (Der Historiker Raimund F. Kaindl [1866–1930]). In: *Wissenschafts- und Universitätsforschung am Archiv: Beiträge anlässlich des Österreichischen Universitätsarchivkolloquiums*, 14. und 15. April 2015, zu den Fragen: Historische Wissenschaftsforschung, Universitäten im gesellschaftlichen Kontext, Internalistische Wissenschaftsgeschichte, Disziplinen- und Institutionengeschichte. Alois Kernbauer (Hg.). Graz, 2016. 142–143. A „gesamtddeutsch-iskola” általános jellegéről, átfogó hatásáról ír *Gernot Heiss: Im „Reich der Unbegreiflichkeiten”*. (Historiker als Konstrukteure Österreichs) *Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften* 7. (1996) 4. 459.
- 14 *Steinacker, H.: Österreich und die deutsche Geschichte* i. m. 25.
- 15 *Harold Steinacker: Volk, Staat, Heimat*. In: *Volk und Geschichte* i. m. 42–67. [Eredeti megjelenés: *Bulletin of the International Committee of Historical Sciences* 7. (1929) 273–301.]
- 16 Uo. 66–67. Javaslatát természetesen „történeti tanulságok” levonása alapján tette. Ilyen példa volt számára a Római Birodalom sorsa: az egységes birodalomeszme akkor vesztett jelentőségéből, amikor a rómaiak polgárjogot kezdtek adományozni a nem római-itáliai etnikumú alattvalóknak is. Ezzel az összetartozás eszméje mögül eltűnt az egységes „néptalaj”, ami végső soron a birodalom bukását eredményezte.
- 17 *Harold Steinacker: Historia vitae magistra?* In: *Volk und Geschichte* i. m. 68–88. [Eredeti megjelenés: *Vergangenheit und Gegenwart* 21. (1931) 2–20.]
- 18 Az itt felsorolt történészek a fenti gondolatmenettel ellentétben nem valamilyen természettudományos objektivitásra vagy pozitívista (értékmentes) tényfogalomra alapoztak, hiszen a historizmusban a megismerő (szubjektum) és a megismert dolog (objektum) nem válnak el egymástól: a történész – alkotó – személyisége alapvető a megismerésben ezen álláspont szerint (Droysen Historikájában ez az elv rendkívül nyílt formában leírva olvasható). A lehető legnagyobb (de szükségszerűen nem megvalósítható) elfogulatlanság követelménye a professzionalizálódó történetírás kísérőjelensége, amivel az „amatőröktől”, a történészi „céhen” kívüliektől igyekezett megkülönböztetni magát, s ezáltal megalapozni saját identitását. A kérdéshez lásd: *Anthony Grafton: The Footnote. (A Curious History)*. Cambridge–Massachusetts, 1999. 34–93. *Georg G. Iggers: Historiography in the Twentieth Century (From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge)*. Hannover–London, 1997. 25–26. *Mikuláš Čtvrtník: Geschichte der Geschichtswissenschaft. (Der tschechische Historiker Zdeněk Kalista und die Tradition der deutschen Geistesgeschichte)*. Hamburg, 2010. 67.
- 19 Steinacker a szellemtörténetre való hivatkozás ellenére a történelmet a szellemmel ellentétben döntően biológiai alapra kívánta helyezni.
- 20 *Steinacker, H.: Historia* i. m. 84–88.
- 21 *Harold Steinacker: Vom Sinn einer gesamtdeutschen Geschichtsauffassung*. In: *Volk und Geschichte* i. m. 89–110. [Eredeti megjelenés: *Deutsche Rundschau* 57. (1931) 182–196.]
- 22 Uo. 92.
- 23 Uo. 97.
- 24 Uo. 99–100. Hasonló „proféta-szerep” a két világháború között osztrák történetírás prominens képviselőinél általában megfigyelhető. A korabeli Osztrák Köztársaság elutasításából és az Anschluss kívánalmából fakadt, hogy az ideálisnak tekintett, ám egyelőre meg nem valósult, jövőbe vesző „csatlakozás” eléréséhez igazították a történettudományt. Ota Konrád Hayden White-ra és Michel Foucault-ra alapozva elsősorban retorikai elemként mutatja be a jóslatokat, mint az osztrák történészek narratíváinak fontos részét. Ebből a szempontból Heinrich Ritter von Srbik, Hugo Hantsch és Steinacker között nincs számottevő, minőségbeli különbség. *Ota Konrád: Der Historiker als Prophet?* (Die Zukunftsvisionen in der österreichischen Geschichtsschreibung der Zwischenkriegszeit. In: *Über die österreichische Geschichte hinaus*. (Festschrift für Gernot Heiss zum 70. Geburtstag) Friedrich Edelmayer – Margarete Grandner – Jiří Pešek – Oliver Rathkolb (Hgs.) Münster, 2012. 137–150.
- 25 *Harold Steinacker: Die volksdeutsche Geschichtsauffassung und das neue deutsche Geschichtsbild*. In: *Volk und Geschichte* i. m. 111–148. [Eredeti megjelenés: *Stoffe und Gestalten der deutschen Geschichte*. 2/11. (1937) Leipzig] *Harold Steinacker: Weg und Ziel der*

- deutschen Geschichtswissenschaft. In: Volk und Geschichte i. m. 149–167. [Eredeti megjelenés: Deutschlands Erneuerung 24. (1940) 57–68.]
- 26 *Steinacker, H.*: Die volksdeutsche i. m. 116. Kiemelések az eredetiben. Tanulmányában Steinacker a „szellem” értékét egyértelműen háttérbe szorította a praktikus cselekvéssel és a biológiai determinizmussal szemben, történelemmel kapcsolatos fejtegetései alapján így kijelenthető, hogy nem sorolható a szellemtörténet irányzatához. A szellemtörténetről: *Vilmos Erős*: Spiritual history/Geistesgeschichte—cultural history—intellectual history—postmodern. In: Approaches to Historiography. (Ethnographica et Folkloristica Carpathica 19.) Vilmos Erős – Róbert Káli – László Dávid Törő – Máté Kavacsánszki (Eds.). Debrecen, 2016. 105–114.
- 27 Uo. 125.
- 28 A demokráciát illető kritikáihoz (egy nagy, egységesítő eszme és vezér hányja) lásd még: *Harold Steinacker*: Walter Frank: Nationalismus und Demokratie im Frankreich der dritten Republik (1871 bis 1918). Deutsche Literaturzeitung 57. (1936) 37. 1577–1584.; Deutsche Literaturzeitung 57. (1936) 38. 1620–1629. A vezetői alkalmasság – ahogyan azt már a dualizmus kori írásaiban is fejtegette – a történelemnél is lényeges tulajdonság, hiszen nemcsak műveivel, hanem személyével is hatást gyakorolt kortársaira. Ilyen karizmája volt Steinacker szerint a professionalizációban fontos szerepet játszó Julius Ficker (1826–1902) osztrák történésznek. *Harold Steinacker*: Julius Ficker und die deutsche Geschichtswissenschaft. In: Volk und Geschichte i. m. 524. [Eredeti megjelenés: „Die Universität Innsbruck”. Innsbruck, 1928. 22–32.]
- 29 Uo. 142–143. Steinacker völkkisch szemléletének alapja volt a német/osztrák parasztság kultiválása, amit a tiroli szabadságharcról (1809) 1933-ban írt tanulmánya jól tükröz. A tiroli parasztsok napóleoni katonák ellen való lázadása volt az egyik első megnyilvánulása a német összetartozásnak, ezért gesamtdeutsch szempontból különösen fontos történeti esemény szerinte. *Harold Steinacker*: Der Tiroler Freiheitskampf von 1809 und die Gegenwart. In: Volk und Geschichte i. m. 276–299. [Eredeti megjelenés: Deutsche Rundschau 59. (1933) 161–175.]
- 30 Az intézet kuratóriumának tagja volt 1936-tól haláláig, s aktívan részt vett a tudományos, szervezői munkálatokban. A Südostforschung szintén völkkisch alapon állt, hiszen a kutatóintézet programja, nemzetkonceptiója (a határon túli németiség történetének, kultúrájának vizsgálata) népi szempontú volt. *Mathias Beer*: Wege zur Historisierung der Südostforschung. (Voraussetzungen, Ansätze, Themenfelder) In: Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches. (Institutionen, Inhalte, Personen) Mathias Beer – Gerhard Seewann (Hgs.). München, 2004. 7–38.
- 31 *Harold Steinacker*: Österreich-Ungarn und Osteuropa. In: Austro-Hungarica i. m. 128–153. [Eredeti megjelenés: Historische Zeitschrift 128. (1923) 377–414.]
- 32 Uo. 140–141.
- 33 Uo. 152–153.
- 34 *Harold Steinacker*: Deutschtum und Österreich im mitteleuropäischen Raum. In: Austro-Hungarica i. m. 154–175. [Eredeti megjelenés: Mitteilungen der Deutschen Akademie 5 (1929) 323–346.]
- 35 Uo. 166–167.
- 36 Uo. 168–169.
- 37 A tanulmány még a „természetes nemzet” fogalma miatt is figyelmet érdemelhet. Steinacker az állam- és kultúrmentzel egyaránt szembeállította ezt a faji és szellemi alapokra helyezett kifejezést. A természetes népek bár változhatnak az idők során, az osztrák történész szerint a módosulások csak felületesek maradnak szerinte, hiszen ezek ideális esetben organikus fejlődés keretein belül történnek. Uo. 158–159. A természetes nemzetről: *Schader, A.*: Harold Steinacker i. m. 203–210.
- 38 *Harold Steinacker*: Auswirkungen des Raumes in der österreichischen Geschichte. In: Austro-Hungarica i. m. 176–185. [Eredeti megjelenés: Zeitschrift für Geopolitik 8. (1931) 44–53.]
- 39 Uo. 184. A Habsburgok korántsem egyoldalú elítéléséről tanúskodik még, hogy Steinacker rendkívül elismerően ismertette a német népiségtörténész Conrad Schünemannnak a Mária Terézia telepítéspolitikájáról írt (és azt német népi szövegből pozitívan ábrázoló) munkáját. Szerinte Schünemann jól bizonyítja, hogy nem egy tervszerű Habsburg betelepítésről van szó az újabb kori magyarországi német kolonizáció esetében, hanem a magyar rendek maguk is felismerték a németiség kultúrateremtő erejét és maguk szorgalmazták a telepítéseket. *Harold Steinacker*: K. Schünemann: Österreichs Bevölkerungspolitik unter Maria Theresia. Mitteilungen der Deutschen Akademie 12. (1937) 1. 257–258.
- 40 *Harold Steinacker*: Die geschichtlichen Voraussetzungen des österreichischen Nationalitätenproblems und seine Entwicklung bis 1867. In: Austro-Hungarica i. m. 186–240. [Eredeti megjelenés: Das Nationalitätenrecht des alten Österreich, Teil 1. Karl Gottfried Hugelmann (Hg.) Wien 1934. 1–78.]
- 41 Uo. 186–198. A faji/népi szempont historizmussal szembeni dominanciáját mutatja még, hogy Steinacker szerint hiába vették fel a szlávok az ortodox kereszténységet és követték ezzel egy antik civilizáció hagyományait, ez az örökség alacsonyabb kultúrfokok miatt nem indult olyan virágzásnak, mint a germánok és a rómaiak

- körében. Bár anakronizmusnak látta Steinacker a tudatos népi német politikáról való beszédet a középkorra nézve, az öntudatlan népi ösztönök hatását alapvetőnek tartotta ekkor is. A völkkisch esszencializmus szerint tehát a népi jellegű szembenállások a kezdetektől fogva a modern nacionalizmusig ugyanazok voltak a térségben.
- 42 Uo. 190. A német kultúrhatás és kolonizáció a középkorban eltérő területeken és mértékben jelentkezett. Steinacker szerint a cseh vagy lengyel példához képest a magyar nemesség volt etnikailag a leginkább egységes, míg a magyarországi városok voltak leginkább elnémetesedve. A csehknél érvényesültek a legmarkánsabban a német kulturális, gazdasági minták, ezért lehetett Csehország Kelet-Európa gazdaságilag legfejlettebb országa.
- 43 Ezzel az elmélettel Steinacker valószínűleg saját korának Kelet-Európája számára is üzent a „helyes” magatartásról.
- 44 Uo. 199.
- 45 *Harold Steinacker*: Graf Albert Apponyi. In: *Austro-Hungarica* i. m. 241–248. [Eredeti megjelenés: *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 2. (1937) 272–280.]
- 46 „Bizonyosan vitatható azonban a könyv tulajdonképpeni tézise, az a mód, ahogyan Kornis Apponyiról adott értelmezését megalapozza, amennyiben [Apponyi] nézeteit és a cselekményeit egy eredőből, egy különösen egységes világnézetből akarja levezetni. Nekem úgy tűnik, Apponyi problémája sokkal mélyebb és komplikáltabb.” Uo. 243. Kiemelés az eredetiben.
- 47 Uo. 246. A tanulmány elemzéséhez lásd még: *Schader, A.*: *Harold Steinacker* i. m. 226.
- 48 *Fritz Valjavec*: *Steinacker Harold*: Graf Albert Apponyi. *Südostdeutsche Forschungen* 3. (1938) 435.
- 49 *Harold Steinacker*: *Jahrbuch des Wiener Ungarischen Historischen Instituts*. Red. von David Angyal unter Mitwirkg. Árpád v. Károlyi's. I. Jahrg. *Deutsche Literaturzeitung* 4. (1933) 50. 2359–2360.
- 50 *Steinacker, H.*: Graf Albert Apponyi i. m. 248. Steinacker itt a Három nemzedék 1934-es kiadására hivatkozott, pontosabban a német fajbiológiát és a turanizmust elutasító oldalaira. *Szekfü Gyula*: Három nemzedék és ami utána következik. Debrecen, 1989. 475–479.
- 51 *Erős Vilmos*: A Szent István-i államtól Kárpát-Európaig. (Szekfü Gyula történetpolitikai gondolkodása az 1940-es évek első felében) *Limes* (2010) 2. 15–29.
- 52 „A Szent István-gondolat keletkezését és érvényét tekintve tisztán középkori. Akkoriban léteztek népi ellentétek, de sokkal kisebb súlyt tulajdonítottak nekik, mint ma. A népiségben öntudatlanul működő faktorok [akkor] még sokkal erősebben határozták meg a tudatot, mint később. Ezért Magyarország középkori nemzetiségi politikájából nem lehet a magyarság igazolását levezetni...” *Harold Steinacker*: Horváth, Eugen: *Történetiszemléletünk egysége és a történelmi Magyarország*. Karácsonyi és Fraknoi szellemi öröksége. Budapest, 1937. *Südostdeutsche Forschungen* 3. (1938) 436.
- 53 *Steinacker, H.*: *Jahrbuch* i. m. 2358.
- 54 Herbert Dachs ilyen szempontból regisztrált eltéréseket Srbik és Steinacker életművében. *Herbert Dachs*: *Österreichische Geschichtswissenschaft und Anschluss 1918–1930*. Wien–Salzburg, 1974. 128–129.
- 55 Dorothea Willkomm kutatásai szerint a *Südostforschung* általában jellemző volt a gazdaság- és társadalomtörténeti témák hanyagolása és ezzel szemben a népiségtörténet, állam- és szellemtörténet előtérbe helyezése. Idézi: *Edgar Hösch*: *Südostforschung vor und nach 1945*. (Eine historiographische Herausforderung). In: *Südostforschung im Schatten* i. m. 282.
- 56 „Kihasználám az alkalmat egy másik kérésre is: küldenék Eckhardtnak [sic!] egy különnyomatot, amit ő kért tőlem. Küldhetem Önnek? Vagy milyen címre? És mi most az az ember tulajdonképpen? Professzor? Vagy a magyar intézet titkára?” *Harold Steinacker* levele Lothar Grossnak 1928. április 25-én. ÖStA HHStA NL Gross. Nem derül ki, milyen különnyomatról volt szó. A dátumból és Eckhart érdeklődési köréből kiindulva valószínűleg a következő értekezés lehetett: *Harold Steinacker*: Die antiken Grundlagen der frühmittelalterlichen Privaturkunde. Leipzig, 1927. Domanovszky Sándoron keresztül Steinacker a Prager Zeitung egyik közelebről meg nem nevezett számát juttatta el Grossnak. *Harold Steinacker* levele Lothar Grossnak 1931. július 1-én. ÖStA HHStA NL Gross.
- 57 *Szekfü Gyula*: A magyar állam életrajza 2. kiadás. Bp., 1923. 69–70.
- 58 *Szekfü Gy.*: A magyar állam i. m. 229.
- 59 *Szekfü Gy.*: A magyar állam (2. kiadás) i. m. 227.
- 60 *Eckhart Ferenc*: Bevezetés a magyar történelembé. Pécs–Budapest, 1924. 164.
- 61 *Törő László Dávid*: „Több szellemtörténetet a jogtörténetbe!” (Eckhart Ferenc törekvései a jog- és alkotmánytörténet modernizálására (1931–1941) *Századok* 150 (2016) 6. 1412.
- 62 *Eckhart Ferenc*: Jog- és alkotmánytörténet. In: A magyar történetírás új útjai. Szerk. Hóman Bálint. Bp., 1931. 278.
- 63 *Törő László Dávid*: Az „Eckhart-vita”. (Eckhart Ferenc 1931-es programtanulmányának kortárs visszhangja.) *Aetas* 31. (2016) 4. 57–77.
- 64 *Eckhart Ferenc*: Válasz a magyar alkotmánytörténet ügyében. *Budapesti Hírlap* 51. (1931) március 10. 7.

- 65 Az esetről bővebben: *Törő László Dávid*: Eckhart Ferenc és Harold Steinacker – rokonítási kísérletek. *Jogtörténeti Szemle* (2014) [2016] (3), 38–45. Hivatkozott tanulmányom némely megállapítása ugyanakkor finomításra és árnyalásra szorul. Eckhart támaszkodott az osztrák történeész 1907-es írására és igyekezett a szöveg nacionalista érvelési magjának figyelmen kívül hagyásával inkább annak tudományos eredményeit tekintetbe venni. Steinacker nem volt jogtörténeész, ám az IÖG-ben kapott képzés miatt középkori jogtörténeti kérdésekhez hozzá tudott szólni, azokban Eckharttal közös nevezőn volt. Az eltérés így korántsem a jogtörténeész–nem jogtörténeész ellentét-párjában ragadható meg közöttük, hanem Eckhart 1931-es tanulmányának társadalom- és szellem-történeti fejtegetéseiben, valamint a völkisch történetírás elutasításában.
- 66 „Azok közül pedig, akik Bécsbe jutottak fiataláguk fogékony éveiben, egyesek a nagy múltú dinasztia és a császárváros varázsa alatt nem egy vonatkozásban az osztrák közjogi és történeti iskola hatása alá kerültek, ellentétben azokkal a szegény 'keleti' magyar gárdistákkal, akik az idegen környezetben és fejlettebb műveltségben hazájuk elmaradottságának tudatára ébredve 160 esztendővel ezelőtt megindították a magyar újjászületést.” *Nagy Miklós*: A szellem-történeti módszer. *Budapesti Szemle* 59. (1931) 324. A szellem-történet német/osztrák, tehát a nemzetől idegen kulturális jelenségek való beállításának trendjébe illik Eckhart és Steinacker eszmei rokonítása.
- 67 *Nagy Miklós*: A magyar jog- és alkotmánytörténet új megvilágításban. *Budapest Szemle* 60. (1932) 87–88. Steinacker idézett kijelentése a magyar fejlődés tempójára vonatkozott: 1848-ig sajáto-san lassú, 1848-tól sajátosan gyors ütemű volt. Mindenesetre egyik jelzőt sem elismerésként vetette papírra 1907-ben.
- 68 *Eckhart Ferenc*: Magyarország története. Bp., 1933. 320.
- 69 A koronaeszme a szellem-történeti holisztikus megközelítésnek megfelelően minden történeti változékonysága mellett is „lefedte” Eckhart szerint a magyar alkotmány történetét.
- 70 *Törő László D.*: „Több szellem-történetet a jogtörténetbe!” i. m. 1448–1450.
- 71 *Harold Steinacker*: Nachwort. In: *Austro-Hungarica* i. m. 73.
- 72 „*Werböczynél* nincs valós összeolvadás, szintézis a rendi *pacta conventa*-felfogás és az egyházi, állítólag már akkor organikus államateória között, mindössze önmagában ellentmondásosan, eklektikus módon egymás mellett szerepelnek benne ezen egymással összeilleszthetetlen gondolatvilágok elemei. [...] Mint azt már 1907-ben mondtam, műve a rendek és különösen a köznemesek programja, kívánságcetlileg volt. Azonban a korona szimbólumának régebbi felfogása és a skolasztikus államtan igazi egyesülése, egy organikus államfogalom *Werböczynél* nem jött létre. [...] A modern államfogalom irányába való átmenetet nem a Szent Korona ideológiája, hanem a teljesen más eszmevilágot jelentő liberális alkotmányosság biztosította.” Uo. 70. Azt egyébként Eckhart sem írta, hogy modern államfogalom keletkezett volna *Werböczynél*, ugyanakkor Steinacker nem véletlenül olvasta így az 1941-es művét: a magyar jogtörténeész ekkor még Szentkorona-tannak nevezte a középkori jogtudós konstrukcióját annak ellenére, hogy az szerinte sem foglalta magában a király és nemzet között megosztott közhatalom téziséét. Az eszmei összeolvadást a Tripartitumban viszont Mályusz Elemérrrel egyezően lehetőségek tartotta, s szerinte az organikus Szentkoronatan a 19. században jött létre *Werböczy* Hajnik és Timon által történő aktualizálásával, azaz szerinte a Szentkorona-eszmének volt benne bizonyos szerepe.
- 73 Steinacker jól látta azt, hogy Eckhart szerint létezik egy történetileg megfogható és a magyar állam történeti kontinuitását biztosító koronaeszme, abban azonban nem volt igaza, hogy ez az eszme nem tért el jelentős mértékben a Timon-féle értelmezéstől.
- 74 *Fritz Valjavec*: Der deutsche Kultureinfluß in Südosteuropa. *Ungarische Jahrbücher* 31. (1941) 13.
- 75 Marczali 1921-ben a Három nemzedéket kritizálta, mert szerinte az kész sablonokkal dolgozik. „*Ilyen sablon a Steinackertől átvett keresztény-germán közönség, melybe a magyar történeti fejlődést vajmi nehéz beleszorítani.*” Idézi: *Dénes Iván Zoltán*: A történelmi Magyarország eszménye. (Szekfű Gyula, a történetíró és ideológus) Pozsony, 2015. 243.
- 76 Itt érdemes még felidézni Szekfű és Steinacker eltérő értékelését a kereszténység felvételének jelentőségéről. Szekfű szerint a magyarság lényegében már Szent István idejében az európai kultúrkörbe csatlakozott az új vallás által, míg Steinacker szerint a kelet-európai népek keresztényi hitre való áttérése nem okozott olyan mélyreható változást bennük, amelyek a népi karakterüket is megváltoztatta volna. Ld. jelen tanulmány 122. jegyzetét.
- 77 *Szekfű Gy.*: Három nemzedék i. m. 277–278.
- 78 *Szekfű Gyula*: Schittenhelm Ede. In uő: Állam és nemzet. Szerk. Fónagy Zoltán. Bp., 2001. 212–213. [Eredeti megjelenés: *Magyar Szemle* 30. (1937) 5–8. 223–231.] A későbbiekben még szereplő Szekfű-tanítvány, Kósa János történeész hasonlóan érvelt a *Südostforschung* (elsősorban Steinacker és Valjavec) ellen: „*Az Elba vonalától keletre azok a nemzetek laknak, amelyekkel hosszú évszázadok folyamán kiméletlen és mégis*

- csendes asszimilációs háborút vívott a németiség: lengyelek, csehek, magyarok és kisebb szláv népek. Ez a vidék telve van német diaszpórával. [...] Szétfolytak, látszólag szabálytalanul és törvénytelenül és nyomuk minden felől kísért. Túlnyomó többségük beleolvadt a környező népekbe, más részük azokat asszimilálta. Egy részük megfelekezett régi németiségéről; más része (a kisebbik) büszkén hirdeti nacionalizmusát.*” Kósa János: A délkeleti németiség harca. Szép Szó 4. (1937) 213.
- 79 Az ezzel kapcsolatos megjegyzéseire lásd a következő fejezetet.
- 80 Szekfű idézett írása szerint a „*deutschungarn*” inkább egy „élmény”, tehát szubjektív, lelki tényező volt.
- 81 Steinacker elfogadta Mályusz figyelmeztetését, hogy ez a tézis megdőlt a magyar történetírásban. *Harold Steinacker* levele Mályusz Elemérnek 1959. október 14-én. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára (A továbbiakban: MTA KK) Ms 6405/309.
- 82 Mályusz Elemér a patrimonialis helyett a karizmatikus királyság tézisént alkalmazta az első Árpádok korára, jóllehet ebben a fogalomban szintén domináns volt a társadalomtörténeti tartalom. „*Mályusz végsősoron soha nem fogadta el teljesen a Szent István-i koncepciót, azaz azt, hogy a magyar társadalom s így a magyarság a kereszténység felvételével Európába integrálódott volna; a karizmatikus királyságról szóló koncepció inkább a pogány keleti tradíció megőrzését húzza alá.*” *Erős Vilmos*: Hóman Bálint és Mályusz Elemér kapcsolata. In: Történeti áttértékelés. (Hóman Bálint, a történész és a politikus). Szerk. Ujváry Gábor. Bp., 2011. 222.
- 83 „*Török testvéreinktől minket tulajdonképpen Szent István szakított el egyszer s mindenkorra, mert a kereszténység felvételével európai népfajjává váltunk, s többi vissza nem térhettünk a régi közösségbe.*” *Szekfű Gyula*: A faji kérdés és a magyarság. In uő: Történetpolitikai tanulmányok. Bp., 1924. 74. Kiemelés az eredetiben.
- 84 Uo. 78.
- 85 „*A bécsi udvartól nemzetrontó szándékkal irányított telepítés az utóbbi századok legfontosabb faji ténye, az, mely a mai magyarság vérbeli összetételét végkép meghatározza.*” Uo. 79.
- 86 *Szekfű Gyula*: A szentistváni állam. In: Állam és nemzet i. m. 9–39. [Eredeti (nagyobb terjedelmű formában) megjelenés: Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján, 3. köt. Szerk. Serédi Jusztinián. Bp., 1938.]
- 87 Például elutasította Timonék tézisént arról, hogy Szent István demokratikus közjogi hatalomát ruházás folytán gyakorolta hatalmát. Uo. 11–12. és 14–15. Apponyi Albert demokratikus magyar géniusról szóló tézisének kritikája: 32.
- 88 Uo. 36–37.
- 89 *Erős Vilmos*: A Szekfű–Mályusz vita. Debrecen, 2000.
- 90 *Szekfű Gyula*: A magyarság és kisebbségei a középkorban. In: Állam és nemzet i. m. 39–54. *Szekfű Gyula*: Még egyszer középkori kisebbségeinkről. Uo. 54–69. *Szekfű Gyula*: Népek egymás közt a középkorban. Uo. 69–85. [Eredeti megjelenések: Magyar Szemle 25. (1935) 5–13. Magyar Szemle 39. (1940) 169–177. Magyar Szemle 40. (1941) 225–233.]
- 91 Vö. Steinacker nézeteivel, aki szerint a népi ösztönök (ekkor még tudatlanul) már a középkorban is működésben voltak, ami folytonos küzdelmeket eredményezett Kelet-Európában, s végső soron ez okozta a magyarság állandó frusztráltságát.
- 92 *Szekfű Gyula*: A nemzetiségi kérdés rövid története. Uo. 85–177.
- 93 Uo. 128. Érdemes megemlíteni két másik vitapontot az osztrák és magyar történészek között. A kiegyezést Szekfű reális kompromisszumnak, pozitív eredménynek tartotta: „*1867 ismét kiemelte Magyarországot a bécsiak tehetetlen kezéből, s belső igazgatásában oly önállóságot adott neki, aminőt ókés viszonyok között a mohácsi veszedelem óta nem élvezett.*” Uo. 160. A történetileg változó Szentkorona-eszmét a magyar nemzet fontos, nemzeti szempontból értékes történeti produktumaként értékelte, amikor 1941-ben Eckhart könyvről írt recenziót. *Szekfű Gyula*: A szentkorona eszme. Uo. 304–311. [Eredeti megjelenés: Magyar Nemzet (1941) 73. 5–6.]
- 94 A korszak ilyen jellegű vitáihoz lásd még: *Romsics G.*: Nép, nemzet bírodalom i. m. 279–415. A magyar történetírás Habsburg-értelmezéseire: *Gyáni Gábor*: A Habsburg-múlt emlékezeti kánonjai. In uő: Relatív történelem. Bp., 2007. 111–123.
- 95 Lásd különösen: *Deér József*: Pogány magyarság – keresztény magyarság. Bp., 1938.
- 96 *Szabó István*: Steinacker, Harold: Die volksdeutsche Geschichtsauffassung und das neue deutsche Geschichtsbild. Leipzig u. Berlin 1937. Századok 74. (1940) 1–3. 104–105.
- 97 Uo. 105. Szabó és Mályusz népiségtörténetéhez: *Erős Vilmos*: Utak a „Népiségtörténet”-hez. (Mályusz Elemér és Szabó István) Századok 147. (2013). 1. 33–62.
- 98 *Fritz Valjavec*: Harold Steinacker: Die volksdeutsche Geschichtsauffassung und das neue deutsche Geschichtsbild. Leipzig u. Berlin 1937. Südostdeutsche Forschungen 3. (1938) 840–841.
- 99 „*A magyar néptörténeti kutatásról írandó cikkre vonatkozólag csak megismételhetem – írásban is – teljes készségemet. Mihelyt megszabadulok a türelmi rendeltől, legelső elvégzendő feladatomban ez a cikk lesz. Amióta elolvastam folyóirat leg-*

- újabb számában H. Steinackernek igen őszinte, okos, nyílt bírálatát, még nagyobb örömmel gondolok a tanulmányra, amelynek tervét Kolléga Úr szíves volt felvetni.” Mályusz Elemér levele Fritz Valjavecnek 1938. november 16-án. Közli: *Orosz L.*: Tudomány és politika i. m. 285.
- 100 A korábban idézett írásán kívül lásd még: *Kósa János*: Német kultúrhatás Délkelet-Európában. Egyetemes Philológiai Közlöny 65. (1941) 214–229.
- 101 Valjavec korabeli recepciójához, a tudományközi kapcsolatainak kiüresedéséhez részletesen: *Orosz L.*: Tudomány és politika i. m. 133–205.
- 102 *Spreitzer, R.*: Harold Steinacker i. m. 207–211.
- 103 *Hösch, E.*: Südostforschung i. m.
- 104 Az egyetemes történeti perspektívát alkalmazni kívánó sorozatot a német szellemtörténész Fritz Kern indította útjára, vállalkozásának célja pedig a háború utáni Európa szellemi „újjaépítése” volt. *Johannes Liebrecht*: Fritz Kern und das gute alte Recht. (Geistesgeschichte als neuer Zugang für die Mediävistik) Frankfurt am Main, 2016. 79–81.
- 105 *Harold Steinacker*: Vom Sinn und Wesen der Geschichte. In: *Historia Mundi* 10. Bd. Bern, 1961. 721–772; 799–801.
- 106 Uo. 722. Később más megfogalmazásban azt olvassuk, hogy a szubjektív történelemképeknek mindig van egy „objektív magja”. Uo. 746.
- 107 Az ellentétnek ideológiai tartalma is volt Steinackernél, ugyanis gyakran az Egyesült Államok és a tömegdemokrácia kritikájával párosult. Uo. 730–731.
- 108 Uo. 734.
- 109 Uo. 737.
- 110 Uo. 750. A historizmushoz képest a szellemtörténet szerinte egy szűkebb és hígabb irányzat, bár ezt a gondolatát nem fejtette ki bővebben.
- 111 Uo. 752–801.
- 112 A vezér-elv hiánya Steinacker szerint fontos deficitje a demokráciának. A korábban elemzett írásainak tükrében aligha meglepő, hogy pár évvel később a Theodor Mayerről mondott köszöntő beszédében kollégája vezetői képességeit külön kihangsúlyozta. Hozzátette még, hogy sajnálatos módon a „vezetés” (Führung) már nem divatos kifejezés. *Harold Steinacker*: Ansprache an Prof. Theodor Mayer. (Gehalten am 27. September 1963 zur Feier von dessen 80. Geburtstag) Südostdeutsches Archiv 7. (1964) 4.
- 113 *Steinacker, H.*: Vom Sinn und Wesen i. m. 772.
- 114 *Harold Steinacker* levele Domanovszky Ákosnak 1956. július 28-án. MTA KK Ms 2449/56. Eckhart Ferenc kéziratos hagyatékában nem találtam Steinackertől kapott levelet. Feltehető, hogy a magyar jogtörténész Budapestre történő költözése után mindennemű ilyen kapcsolat megszűnt, ráadásul az 1931-es viták, továbbá a komoly elvi különbségek miatt is kínos lett volna Eckhartnak.
- 115 *Harold Steinacker*: Alexander Domanovszky. (Nachruf) Sonderabdruck aus dem Almanach der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 105. Jg. 1955. Wien, 1956. 368–377.
- 116 Uo. 371–374.
- 117 Uo. 375–376. Domanovszky forráskritikai érdemeit dicsérő sorait ellensúlyozza viszont, ha Steinackernek egy 1954-ben írt recenzióját is figyelembe vesszük, amit C. A. Macartney középkeri magyar történetírókról publikált műveiről írt. Ebben Steinacker úgy értékel, hogy Macartney egyértelmű előrelépést jelent a korábbi magyar történettudomány eredményeihez képest, mert a középkori magyar történetírók műveit hozzájuk képest kevesebb elfogultsággal, pontosabb értékeléssel és biztosabb hipotézisekkel vizsgálta. *Harold Steinacker*: Zu den ungarischen Geschichtsquellen des Mittelalters. Südost-Forschungen. 13. (1954) 265–270. Az ismertetett művek: *C.A. Macartney*: The Medieval Hungarian Historians. (A Critical and Analytical Guide) 1953. *C.A. Macartney*: The Origin of the Hun Chronicle. 1951.
- 118 *Harold Steinacker*: Vorwort. In: *Austro-Hungarica* i. m. IX–XIII.
- 119 Uo. XII.
- 120 *Harold Steinacker*: Das Wesen des magyarischen Nationalismus. In: *Austro-Hungarica* i. m. 267–297. [Eredeti megjelenés: *Ostdeutsche Wissenschaft* 5. (1958) 50–88.]
- 121 Uo. 274.
- 122 Széchenyi elemzésénél Steinacker érk tekintetben Szekfű Három nemzedékét követte.
- 123 Uo. 286.
- 124 Uo. 278.
- 125 Uo. 281.
- 126 Uo. 287. Kiemelések az eredetiben.
- 127 Uo. 290.
- 128 Uo. 296. Steinacker ítélete Szekfűről azzal is magyarázható a nyelvi problémákon kívül (a Szekfű által használt „faj”, „népfaj” szavak nem azonos tartalmúak Steinacker „Rasse” kifejezéssel), hogy a második világháború után az osztrák történetudós éles kritikával illette a Horthy-rendszer vezetését a magyarországi németekkel szembeni ellenségessége miatt. A 20. század első felének magyar nacionalizmusát általában faji töltetűnek vélte, ezért például a zsidótörvényeket sem német hatással, hanem tisztán magyar kezdeményezéssel magyarázta. *Harold Steinacker*: Der magyarische Rassennationalismus. (Dokumente zur ungarischen Geistesgeschichte im 20. Jahrhundert, hg. und erläutert von Johann Weidlein. Das historisch-politische Buch (1961) 283–284. *Harold Steinacker*: Der ungarische Antisemitismus in Dokumenten, hg. und erläutert

- von Johann Weidlein. Das historisch-politische Buch (1962) 157–159.
- 129 *Harold Steinacker*: Leistung und Schicksal des Magyarentum im Donauraum. (Bilanz und Charakteristik) Südostdeutsches Archiv 7. (1964) 7–38.
- 130 Ez az elhatárolódás azonban nem mindig meggyőző. Lásd még a magyarok állandó, kompenzáció alapuló pszichózisának magyarázatát (a turáni fajiság alapján keletkezett lelki alkat tovább élt a „faji keveredés” után is) egy korábbi tanulmányában: „*Ezt a tulajdonságot nem biológiai-faji értelemben fogom fel, mert a magyarság fajilag régóta messzemenő indogermanizáláson ment keresztül. De az öröklött tulajdonságokból, a környezetből, az életformából álló alaptól kinövő lelki tulajdonság az alaptól függetlenné válhat és önmagában is megerősödhet.*” *Harold Steinacker*: Die Nationalitätenfrage des alten Ungarn in marxistisch-leninistischer Beleuchtung. In: Austro-Hungarica i. m. 351. 52. Lábjegyzet. [Eredeti megjelenés: Ostdeutsche Wissenschaft 9. (1962) 358–403.]
- 131 *Steinacker, H.*: Leistung i. m. 18.
- 132 „*Mindössze az az igazság, hogy Magyarország nemzetiségei mind az összállamhoz tartozónak vallották magukat és a magyarok ellen a dinasztitól vártak és kértek védelmet, illetve segítséget.*” Uo. 22.
- 133 Uo. 23.
- 134 Itt megjegyzendő, hogy Steinacker élete végéig tagadta a holokausztot (illetve a németek szerepét a népirtásban), tehát a fajüldözést is inkább a kelet-európai népek frusztráltságának számlájára írta. *Spreitzer, R.*: Harold Steinacker i. m. 223.
- 135 „*Bécsből eredt a nomád-pásztori despotizmusnak az Árpád-kori királyi hatalomra való első alkalmazása. A századeleji osztrák centralista irányú Timon-bírálok egyike, Harold Steinacker volt az, aki e gondolatot először kifejtette.*” *Sarlós Márton*: Az organikus és a szentkorona-államelmélet a magyar jogtörténetírásban. Magyar Tudomány 5. (1960) 3. 120. Az összegzés szerint: „*A magyar jogtörténet és közjog hagyományos alkotmánytudatának az a revíziója, amelyet Steinacker az osztrák centralizmus nevében 1907-ben követelt, így teremtették meg a maguk módján a Horthy-fasizmus ideológiai szükségletei az új szellemtörténeti szentkorona-elmélettel és annak célszerű továbbfejlesztésével.*” Uo. 122.
- 136 *Steinacker, H.*: Nachwort i. m.
- 137 „*Joggal kritizálja Sarlós Eckhart eljárásának módszerét, aki az érveit az oklevelek fogalomhasználatára alapozza. Ezek azonban [...] zavarosak, ingatagok és vitathatók. Nem létezik biztos terminológiája és mindenki által elismert elmélete a Szent Koronának sem Werbőczy ideje előtt, sem utána.*” Uo. 69.
- 138 *Sarlós Márton*: Harold Steinacker: „Austro-Hungarica. Ausgewählte Aufsätze und Vorträge”. Magyar Jog (1964) 9. 428. Erdemes hozzátenni Sarlós véleményéhez, hogy korántsem Steinacker volt az egyetlen osztrák történész, akit a marxista magyar történetírás – némileg átstilizálva, hiszen egy nemzetiszocializmussal több tekintetben kompatibilis életműről volt szó – magához közel állónak értékelt. Lásd Eduard Winter esetét. *Olga Khavanova – András Forgó*: Die Rezeption der Werke von Fritz Valjavec und Eduard Winter in den ungarischen Geschichtswissenschaften. In: Josephinismus zwischen den Regimen i. m. 256–257.
- 139 *Vargyai Gy.*: Adalékok i. m. 453.
- 140 „*Szinte ismételte Steinackert Eckhart, amikor azt állította, hogy ha ősi államszervezetünkben már tökéletes alkotmányintézményeket látunk, úgy Szent István korát és az utána következő egy-két századot nagyfokú visszaesésnek kell tartanunk.*” Uo.
- 141 *Vargyai Gyula*: Bíráló, kihívás és program. (Eckhart Ferenc programszéjének keletkezéséhez) Jogtudományi közlöny (1986) 7. 329. Az átvétel és a steinackeri hatás egyébként szerinte a jogtörténet szemléletét szemléletében és a Timon-kritikában nyilvánult meg.
- 142 „*A XX. század elején ugyanis sok tekintetben valóban igaza volt, amikor a Timon-féle, már akkor ijesztően elavult, félfudális magyar jogtörténeti iskolát támadta [...]. Igaz, Székfü szerint Steinacker már akkor sem volt hajlandó meglátni, hogy Timon mégsem volt azonos az egész magyar jogtörténettel, hogy tőle elforduló nézetek is kezdtek megjelenni.*” Kifejtette továbbá, hogy a két világháború közötti Steinacker-tanulmányok elemzésébe inkább bele sem megy, mert azok tipikus „Südsztervek” a kelet-európai népek alsóbbrendűségéről és a németiség kultúrteremtő jellegéről. *Kosáry Domokos*: Széchenyi az újabb külföldi irodalomban. Századok 96. (1962) 1–2. 276. A későbbiekre nézve említhető még a magyarországi németiség történetével és az osztrák történetírással foglalkozó Tokody Gyula tanulmánya, aki egy általánosabb kép megrajzolására törekedett 1997-ben a Századokban, amikor Edmund és Harold Steinacker munkásságának Südszterförschunggal kapcsolatos témáiról írt. A tanulmány elemzése meghaladná jelen írás kereteit. *Tokody Gy.*: Edmund és Harold Steinacker i. m.
- 143 *Theodor Mayer*: Harold Steinacker. In: Gedenkschrift für Harold Steinacker i. m. 1–10.
- 144 *Alfons Dopsch* és Steinacker felfogását pedig elsősorban a társadalomtörténet választotta el egymástól: utóbbinak feltűnően nem volt gazdaság- és társadalomtörténeti munkája, még ha a rendiség kérdését elvételre fel is vetette.